

TARİHİN SİYASETE FAYDALARI ÜZERİNE:

FATİH SULTAN MEHMED ÖRNEĞİNDE UYGULAMALI BİLİM

FATİH MEHMED - AKHİLLEUS - BÜYÜK İSKENDER

JOHANNES KODER

Hıristiyanlık öncesi Eskiçağ'da birbiriyle kesişen Hellenler/Barbarlar ve Avrupa/Asya antagonizmalarının ikisi de Herodot'tan beri tarihyazımının daimi eşlikçisidir. Bu antagonizmalar Mehmed'e kendisini Asya'nın Avrupa'dan öç alıcısı olarak görmesi ya da sunması ve kendisini Eskiçağ'ın kendi açısından en önemli askeri ve politik yöneticisi ile –Büyük İskender'le– ölçmesi için esin kaynağı olmuşlardır. Kendisi için dünya fathi olarak bir örnek ve meydan okuma olan Büyük İskender'i İslam ve Hıristiyan evreninin egemeni olarak geçmeyi istiyordu.

II. Mehmed.

Gentile Bellini 1480,
National Gallery
Londra.

ÇEVİREN: PERİ EFE

29 Mayıs 1453'te Osmanlı Sultanı II. Mehmed^{1,2} (hk. 1444-1446, 1451-1481) 1100 yıldan fazla bir zamandır, "yeni" ya da "ikinci Roma" olarak anılan Bizans İmparatorluğu'nun başkenti Boğaz kıyısındaki Konstantinopolis'i fethetti. Dokuz yıl sonra artık 30 yaşındaki Sultan 1462'nin sonbaharında Lesbos (Midilli) adasına giderken "İlion harabelerini ve eski Troya şehrinde kalan izler"i ziyaret eder ve hayran kalır, ayrıca "kahramanların, yani Ahilleus ve Aias'ın mezarlarına" da ilgi gösterir. Mihail Kritovulos 1466'da yazdığı tarihinde böyle anlatır.³ Ciriaco de' Pizzicoll'i'nin *vir doctus et Imbriaota nobilis* olarak andığı⁴ Kritovulos, Sultan'ın bu kahramanlara Homeros gibi bir ozan tarafından yüceltilme onuruna sahip olmalarına gıpta ederek övgüler düzdüğünden de bahseder. Sultan burada açıkça Ahilleus'un mezarını ziyaret ederek "O Akhilleus, büyük bir adam olarak Homer'de büyük bir övücü buldun!"⁵ diye bağırarak Büyük İskender'i taklit etmektedir. Fakat sonra konuşmasında güncel politik duruma döner ve kendi politik ideo-

lojisinden ve tarihteki rolünden bahsetmeye başlar:

"Geçen bunca yıldan sonra, bu şehirle [Konstantinopolis] insanların

intikamını almayı Allah bana nasip etti. Düşmanlarına boyun eğdirdim, şehirlerini fethettim ve ülkelerini 'Mysialıların yağmasına'⁶ çevirdim. Şehri kuşatanlar Hellen, Makedon,

Bu makale ilk kez burada yayımlanmıştır: Johannes Koder, "Vom Nutzen der Geschichte für die Politik: angewandte Wissenschaft bei Mehmed dem Eroberer. Mehmed Fatih-Achilles-Alexander der Große", *Thetis* (ed. Reinhard Stupperrich ve Heinz A. Richter, c.20, Mannheim 2013, s. 188-198.

Teselyalı ve Peloponezliydi. Onların soyundan gelenleri, bunca yıldan sonra, o dönemde ve daha sonraki yıllarda biz Asyalılara küstahça davrandıkları için cezalandırdım."⁷

Bu tespit birçok açıdan ilginçtir ve birçok soruyu da ortaya atar.⁸ Bu soruların burada ele alınan konuyla ilgili olanlarını aşağıda inceleyeceğim.

GEÇMİŞTEKİ EYLEMLERİN CEZALANDIRILMASI VE İNTİKAMININ ALINMASI

İlk olarak: Bizans İmparatorluğu'nun ele geçirilmesi ve özellikle de Konstantinopolis'in alınması hangi gerekçeyle ceza olarak açıklanabilir? Bir eskatoloji geliştirmiş olan diğer tek tanrılı dinlerde olduğu gibi (Zerdüştlük, Yahudilik, İslam) Hıristiyanlıkta da kaderin her tür sillesi Allah'ın kolektif ıslah tedbirleri ve zamanında gelen cezaları olarak görülür.⁹ Bunun mükemmel örneklerini Bizans tarihindeki Nika Ayaklanması'nda¹⁰ ve Konstantinopolis'in 1204'te Haçlılar tarafından yağmalanmasında,¹¹ ama daha sonraki politik başarısızlıklarda da buluruz.¹² Konstantinopolis'in 1453'teki fethinin ve genel olarak Osmanlı zaferlerinin tanrısal bir ceza olarak yorumlanması belgelerden de anlaşılacağı gibi çağdaşları arasında hâkimdi. Tabii ki ceza gerektiren günahlar konusunda dönemle çağdaş tarihçilerin farklı iddialarını görürüz:¹³ Örneğin Dukas, Bizanslıların Lyon (1274) ve Floransa (1438/9) konsillerinde birleşme anlaşmaları münasebetiyle etmiş oldukları yemini bozmalarının en büyük günahları olduğuna inanıyordu.¹⁴ Laonikos Chalkokondyles ise aslında Troya'nın Yunanlar tarafından ele geçirilmesine, yani Hıristiyanlık öncesi bir olaya işaret ederek, bunun öcünün şimdi Konstantinopolis'in Türk işgaliyle alınarak cezalandırıldığını iddia ediyordu.¹⁵

Kritovulos 1453'le bağlantı kurarak bir dizi tarihsel fetih sayar; bunun başına da Troya'nın Yunanlarca yok edilmesini koyar (İÖ 1209/8 ?). Ona göre, bu fetihlerin korkunçluğu gitgide artar¹⁶ ve 1453'te Konstantinopolis'in

Laonikos Chalkokondyles
(y. 1423-y.1490).

Yunanistan Ulusal Tarih Müzesi.

Ciriaco de'Pizziccolli
(1391-1452).

Benozzo Gozzoli'nin Corteo dei Re Magi nella Cappella nella Cappella resminden detay, Palazzo Medici-Ricciardi di Firenze.

Türklerce yağmalanması da şimdiye kadar olanların en kötüsüdür (1204 yılındaki Latinlerin yağmasından bile).¹⁷

II. Mehmed, kendi eylemini mitolojik geçmişteki olaylarla haklı gösterme veya açıklama fikrine nasıl ulaşmıştı? Öncelikle biliyoruz ki Sultan Eskiçağ tarihine ilgi duyuyordu. Kritovulos bunu Mehmed'in dört günlük Atina seyahati (1458) hakkında yazdığı canlı anlatımında doğrular:

"Eskiden burada yaşayanların bilgelikleri, zekâları, cesaretleri, diğer erdemleri ve kendi dönemlerinde başka Yunanlılarla barbarlara karşı savaşlarında gösterdikleri hayranlık uyandırıcı kahramanlıkları hakkında

çok iyi şeyler duyduğundan, şehri ve şehrin görülmeye değer yerlerini ziyaret etmek için büyük bir arzu duyuyordu. Şehri, binalarını, özellikle de Akropolis'i ve insanların siyaset yaptığı, bu işleri başardığı yerleri, aynı zamanda şehrin konumunu, denizinin durumunu, limanlarını ve tersanelerini, tek kelimeyle her şeyini görüp denetlemek istiyordu. Gördü, hayran kaldı ve övgülerini dile getirdi. Özellikle de Akropolis'e çıktığında, bilge, *philellen* ve büyük bir hükümdar olduğundan, gördüğü harabe ve yıkıntılardan ilk başlardaki mükemmel durumlarını hayal edip saptamaya çalıştı. Atalarına duyduğu saygıdan dolayı şehrin sakinlerine lütfekâr davranarak çeşitli armağanlar sundu. Kendisinden ne istediler-

Konstantinopolis'in Latinler tarafından alınışı, 1204.

Eugène Delacroix (1798-1863), 1840, Louvre Müzesi.

Kardinal Kievli
İsidorios
(1380/90?-1463).

se verdi."¹⁸

Kritovulos'tan okumaya devam ettiğimizde Mehmed'in ilgilerinin esas merkeziyle karşılaşırız:

"Büyük bir ülkenin hükümdarı olmasına, büyük miktarda para, silah ve çok sayıda asker, ordu birliklerine sahip olmasına, Asya ile Avrupa'nın en geniş ve en güzel bölümüne hükmetmesine rağmen elindekilerle yetinmiyor, mutlu olamıyordu. Hayalinde bütün dünyayı dolaşıyor, egemenliği altına almak istiyordu. Düşüncelerinde hep Aleksandros [Büyük İskender], Pompeius, Sezar ve onların itibarına eşit hükümdarlar komutanlar vardı."¹⁹

Ve Kritovulos sonunda Mehmed'in bunun için uygun karaktere ve eğitime sahip olduğunu teyit eder:

"Kişiliği, her alanda harekete susamış ateşli yapısı ve sultanlara özgü asil ruhu bu konularda ona çok yardımcı oluyordu. Ancak özellikle yararlandığı özellikleri; bilgeliği ve eski çağların düşünürlerinin bilgilerine denk gelen engin bilgisiydi. En yetkin Arap ve Fars öğretmenlerin gözetiminde Arap ve Fars bilimine dair eserlerle birlikte, Hellence eserlerin Arapça ve Farsçaya çevrilmiş olanlarını, yani Peripatetik ekolle Stoacıların öğretilerini derinlemesine incelemiştir."²⁰

POLİTİKANIN HAKLI GÖSTERİLMESİNİN ARACI OLARAK TARİH

Mehmed'in tarihe olan güçlü ilgisi başka çağdaşları tarafından da doğrulanır. Onlar da bu ilgiyi, hiçbir şekilde, teorik ya da Eskiçağ araştırmalarına yönelik amaçsız bir eğilim olarak açıklamazlar.²¹

Mehmed'in Venedikli saray doktoru Jacomo Langusto'dan şunları öğreniriz: "Sultan İtalya'nın coğrafi durumu, Anchises'in ve Aenas ve Antenor'la birlikte nereye vardığı, papa ve imparatorun yaşadıkları yerler ve Avrupa'daki imparatorlukların sayısı hakkında bilgi almak is-

ter; kendisi bütün imparatorlukları ve bölgeleri gösteren bir Avrupa haritasına sahiptir."²²

Sahte Georgios Sphrantzes (16. yüzyıl) diğer bir yönü gösterir: "...daima Makedonyalı İskender'in, Octavius Caesar'ın, Büyük Konstantin'in, Flavius'un (yani, II. Constantius) ve Theodosius'un ve Konstantinopolis'in İspanya'dan gelen kralının kahramanlıkları ve hayatları hakkında istekle okuyordu ve hepsini geçmenin yollarını arıyordu."²³

Böylece insan, Mehmed'in kültürel ilgilerinin²⁴ arkasında bulunan niyetleri ile ilgili bir yanılsamaya kapılmamalı; onun için hümanist eğitimin başlı başına bir önceliği yoktu. Mehmed'in Büyük İskender'e olan özel eğilimi yalnızca Kardinal Kievli İsidorios tarafından değil,²⁵ Nicolao Sagundino gibi Batılı kaynaklarca da onaylanır. Sagundino, Sultan'ın maiyeti altında mükemmel Arapça konuşan bir âlimin bulunduğunu haber verir (*doctissimum lingua arabem*),²⁶ ayrıca biri Latince diğeri Yunanca bilen iki de hekim vardır. Bu âlimler onu somut tarihsel kişilikler ve dönemler hakkında bilgilendiriyorlardı: "Kendine örnek olarak özellikle Makedonyalı İskender'i ve Gaius Caesar'ı seçiyordu, yaptıklarının ettiklerinin kendi diline çevrilmesini emrediyordu, çünkü onları okumak ya da dinlemek kendisine büyük bir keyif veriyordu."²⁷

Aynısını az yukarıda adı geçen Jacomo Langusto da söyler: Her gün Ciriaco di Ancona'nın bir eşlikçisine ve bir başka İtalyan'a kendisine

hikâyeler okumalarını emrediyordu. Şu yazarları okutuyordu: Laertius, Herodot, Livius, Quintus Curtius ve papalar, imparatorlar, Fransa Kralı, Lombardlar hakkındaki kronikler.²⁸ Tabii Ahmedî'nin (ö. 1413) *İskendername'sini* de tanıyordu.²⁹

Sultan, "Makedonyalı İskender'in ordusu hiçbir zaman seninki kadar büyük değildi"³⁰ veya onun Toroslar'ı geçen silahlı bir savaşçı olarak İskender ve Pompeius'tan sonra üçüncü hükümdar olduğu, ama her koşulda en büyüğü olduğunun söylendiği türden yaltaklanmaları da keyifle dinlemektedir.³¹ Tabii Mehmed'in —tıpkı I. Bayezid gibi—³² Batılı ve bazı Yunan kaynaklarının da severek yaptıkları biçimde³³ Büyük Pers imparatoru Kserkses'le karşılaştırılmaya kıymet vermemesi şaşırtıcı değildir, çünkü sonunda bizzat muzaffer olmayı tercih ediyordu.

MEHMED'İN YABANCI DİL BİLGİSİ

Mehmed'in ne derecede yabancı dil —özellikle de Yunanca— bildiği konusunda burada bir parentez açalım. Yukarıda anılan metinlerden bazıları çevirmenlerden ya da çevirilerden bahseder ve Kritovulos da, Trabzonlu âlim Georgios Amirutzes'in (1400-1470) Sultan için Ptolemaios'un haritalarını bir büyük yaprakta birleştiren "Arapça ve Hellenceyi iyi bilen"³⁴ oğlunun da haritadaki yer isimlerini Arapçaya çevirdiğini söyler (İstanbul'daki Saray [Topkapı] Kütüphanesi'nde Ptolemaios'un Yunanca metni Geographike Hyphegesis'inin bir el yazmasının bulunduğu nu belirtmenin tam zamanı).³⁵

Diğer yandan Kardinal İsidorios, Mehmed'in kendisine her gün *arabice, graece et latine* metinler okuttuğunu hatırlatır³⁶ ve Jacomo Langusto da Sultan'ın "üç dil, Türkçe, Yunanca ve Slavca konuştuğunu" teyit eder.³⁷ Son olarak da gene az yukarıda adı geçen Sahte Georgios Sphrantzes, Mehmed'in Türkçeden başka Yunanca, Latince, Arapça, Keldanice ve Farsçayı "doğru" (ορθώς) konuştuğunu iddia eder.³⁸

Tahminen bu adı geçen diller hakkındaki bilgisi mükemmel değildi,³⁹ ama kaynak bilgilerine göre en azından temel bilgileri haiz olduğunu kabul etmek gerekir. Yunancayla ilgili bu bilgi dolaylı olarak, Konstantinopolis'te, 15. yüzyılın altmışlı-yetmişli yıllarında Mehmed'in kütüphanesi için Yunanca el yazmalarının üretildiği bir Scriptorium bulunduğu gerçeği ile de desteklenir.⁴⁰

HELLENLER VE BARBARLAR

Başlangıç noktasına geri dönmek için: "Ceza" ve "intikam"ın ideolojik ve tarihsel yapısı verili bağlamda kendini neyle haklı çıkartıyor? Bununla ilgili en erken ortaya çıkmış otorite, tarihini Yunanlar ile barbarlar arasındaki "arkaik" çatışmanın üzerine kuran Herodot'tur (İÖ 5. yüzyıl). Başlangıçtan itibaren Herodot, Troya Savaşı'nın kalıcı sonuçlarıyla kilit bir olay olduğu konusunda şüpheye yer bırakmaz:⁴¹

"...O günden bu yana Yunanlı onlar için artık düşmandır. Biliyoruz ki Asya'yı ve orada oturan Barbarları, Persler kendilerinin sayarlar. Avrupa, özellikle Yunan dünyası, onlar için yabancıdır. Persler olayları böyle anlatırlar ve İlyon'un düşüşüyle başlar Yunanlılara karşı öfkeleri."⁴²

Tabii ki Mehmed'in ortalama bilgisi Herodot'a kadar gitmek zorunda değildir, aksine Büyük İskender'in tarihçisi Arrianos'a gider (İS 2. yüzyıl), çünkü hümanist Lauro Quirini, Mehmed'in kendini sadece bütün

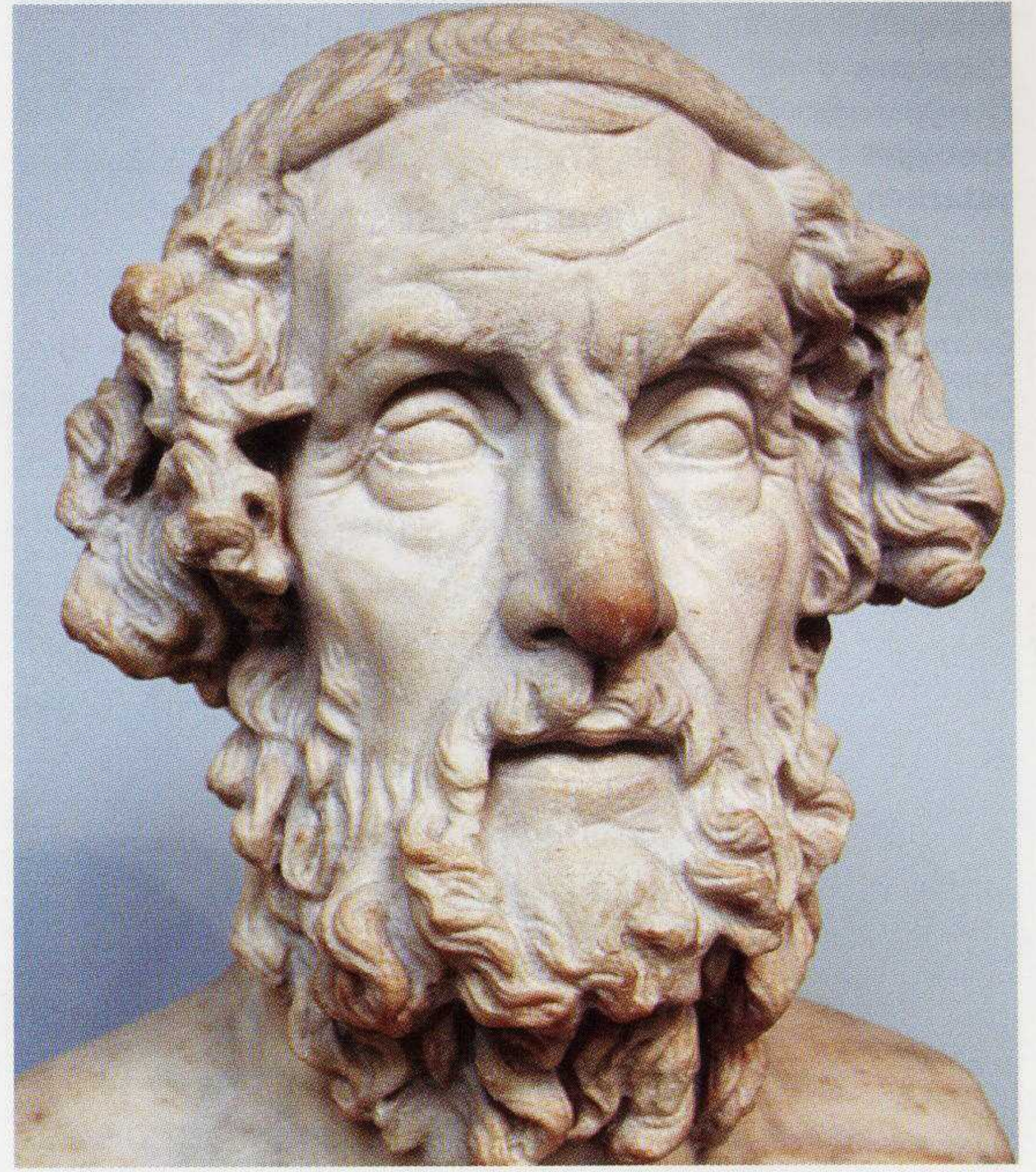
bir yerkürenin ve bütün halklarının hükümdarı, yani yeni bir İskender olarak görmekle kalmadığını, ayrıca "neredeyse her gün" Arrianos okuma alışkanlığı olduğunu söyler (Temmuz 1453).⁴³ Ptolemaios'tan olduğu gibi Arrianos'tan da İstanbul'daki saray kütüphanesinde⁴⁴ bir el yazması kalmıştır (ama Herodot'tan bir şey yoktur).

Gerçekten de Arrianos'ta intikam fikri çok açıktır (ve Mehmed'in perspektifinden bakıldığında da şüphesiz tahrik edicidir):

"Fakat [İskender] bunun için Persleri cezalandırmak istediğini, çünkü onların Hellas'a yaptıkları saldırı sırasında Atina'yı yıktığını ve tapınakları yakmış olduklarını ve Hellenlere yapmış oldukları diğer kötülükler için cezalandırılmaları gerektiğini söylemişti. Ama İskender bu konuda bana akıllı davranmamış gibi geliyor, ne de bunun eski Persler için bir ceza olduğunu düşünüyorum."⁴⁵

Mehmed için Asyalılar ve Yunanlar arasındaki düşmanlığa dair önemli bir motivasyonu Aeneas'ın hikâyesi sağlar. Aeneas, Troya'dan uzun süren kaçışından sonra sonunda Latium'a gelir ve Romalıların atası olduğunun hikâyesi nihai olarak Vergil tarafından (ö. İÖ 19. yüzyıl) Roma İmparatorluğu'nun kuruluş miti olarak stilize edilir.

Burada bu mitosun ilk kez 1453'ten sonra değil, aksine en geç Konstantinopolis'in 1204'te IV. Haçlı

Homeros.

Helenistik dönem,
British Museum.

Seferi'ne katılanlarca ele geçirilmesine dair gerekçelendirme olarak hizmet ettiği vurgulanmalı. Buna "bu Aeneas'ın oğullarını" Troya'nın intikam için kundaklanmasından sorumlu tutan Niketas Choniates⁴⁶ dolaylı olarak ve Fransız asilzade Pierre de Bracheur dolaysız olarak şahitlik ederler. Onu Robert von Clari şöyle alıntılar: "Troya atalarımıza aittir ve o zaman kaçabilenler orada oturmak için bizim geldiğimiz yerden gelmişler ve biz buraya atalarımıza ait olan toprağı fethetmek için geldik!"⁴⁷

Konstantinopolis'te Aeneas'ın hikâyesi ve Roma'nın kuruluşu hakkındaki bilgilere, geç 13. yüzyılda Maximos Planudes (ö. 1305 civarı) Ovid'in *Metamorphoseon libri (Dönüşümler)*'sini Yunancaya çevirdiğinden beri ulaşılabilir.⁴⁸ Bu bilgiler Sultan'a eski Roma'nın *reconquista*'sını planlamak için tarihsel bir argüman sunuyordu. Burada Mehmed'in Troyalılarla ilgili tarafgirliğinin, daha 12. yüzyılda, Hektor'u "bütün Troyalılar ve Yunanların en iyi stratejisti ve en cesur"u olarak öven Bizanslı yazar İsaak Porphyrogenetos tarafından bir ölçüde öncelenerek desteklendiğinden bahsedilebilir.⁴⁹

İSKİTLER, PERSLER VE TEUKROİ

Mehmed'in ideolojik çıkış noktası şüphesiz Osmanlı Türklerinin, Homer İlion'unun sakinleri olan Teuk-

Yunan Troya'dan kaçan Aeneas, Federico Barocci'nin resmi. 1598.

Galleria Borghese,
Roma.

Niketas Choniates (y.1155- 1217), kroniğini yazarken.

(Konstantinopolis?, 14. yy.), Viyana, Österreichische Nationalbibliothek Cod. Hist. gr. 53*, fol. iv.

roi ile özdeşleştirilmesine dayanır. Bu isim Troya'nın efsanevi ilk kralı Teuker'in ahfadıyla olan etnonimindeki benzerliğe dayanır. Konstantinopolis'in fethine kadar "Teukroi" ismi Yunanca ve Latince metinlerde yalnızca Troyalılar için kullanıldı.⁵⁰ Tam da bundan sonra yeni anlamı yalnızca Batılı kaynaklarda değil,⁵¹ 1480'de ölen hümanist Mihael Apostolios'un mektuplarında da görülür.⁵² Böylece bu Teukroi ve Aeneas'ın kaderiyle kurulan—Planudes'in Ovid'in *Dönüşümler*'ini⁵³ Yunancaya çevirmesi sayesinde erişilir olan— ilişki, Yunanca metinleri kendisine okuyanların yardımıyla Sultan için de uygun ve faydalı olmuş olmalı.

Bu özdeşleştirme, Asya ve Avrupa'dan Bizans imparatorluk sınırlarına yaklaşan değişik Türk boylarına her defasında bu iki yerde bulunan komşu bölgelerdeki (eski) sakinlerin isimlerini veren Bizans uygulamasının ışığında dikkat çekicidir. Bu yüzden erken dönem Bizanslı tarihçiler sıkça aşağı Tuna havzasındaki Bizans bölgelerine ulaşmak için kuzey Karadeniz kıyısı boyunca uzanan Türk boylarına Skythai (İskitler) adını vermişlerdir.⁵⁴ Daha sonra Persai⁵⁵ (Persler)'den bahsederler, çünkü Selçuklular İran ve Irak'tan gelmişlerdir.⁵⁶

İmparator İoannes VI. Kantakuzenos (y.1295-y. 1383),

Bibliothèque National, Paris.

ÖKUMENE İÇİNDEKİ HELLENLER VE DIŞINDAKİ BARBARLAR

Antik Yunan tarih yazımının mitolojisi ve politik ideolojisi Hellenlerin Barbarlar üzerindeki yalnızca Asya'da değil, bütün her yerdeki üstünlüğünü varsayarak hareket eder. Bu temel ifade Euripides'in alıntıldığı Herodot'ta bulunur: "Bilhakkın Hellenler Barbarlara egemendir."⁵⁷ Aristoteles'in yazılarında bu düşünce daha da geliştirilir; o, Barbarlar ile Hellenlerin arasında "...zihinle beden ya da insanla hayvan arasındaki kadar geniş bir ayrılık olduğunu iddia eder, ...doğadan köledir... Öyleyse 'doğadan köle' bir başkasına bağlı olabilen, dolayısıyla de bağlı olan ve akıl yürütme yetisinden anlayacak kadar pay alan, ama ona sahip olacak kadar pay almayan bir kimsedir."⁵⁸

Büyük İskender'in ününün özellikle gelecek nesiller⁵⁹ üzerinde etkisi vardır; öyle ki Makedonyalılar da bu Hellenlerin "üstünlük cemaati"ne entegre oldular ve "Makedon" öz tanımının İmparator I. Basileios⁶⁰ (867-886) ta-

rafından kurulan hanedana meşrulaştırıcı bir kanıt olarak hizmet etmesi onların büyük prestij kazanmalarına yol açtı. Bu "Makedonyalı" imparatorlar, daha sonra VI. Leon'un oğlu VII. Konstantin Porphyrogennetos (ö.959) zamanında kendi ataları için bir (ek) Arsakid köken talep ettiler ve imparatorluk meşruiyetlerini genişletmeyi amaçladılar, çünkü sonuncular Perslerin pagan Sasani İmparatorluğu'na karşı savaşan Ermenistan'ın Hıristiyan hükümdarlarıydı.⁶¹ Soykütüksel spekülasyon tahminen I. Basileos'un ideolojik danışmanı Patrik Photios'tan ilham almıştı.⁶²

Barbarların, Eskiçağ ve geç Eskiçağ dönemi Persleri, orta ve geç Ortaçağ'ın Türkleri gibi kökleri Roma dünyasının dışındaydı, bu durumda Asya'daydı ve daha doğrusu Ptolemaios'taki "megale Asia"daydı. Bu "büyük Asya"dan Mehmed'in daha önce de sözü geçen kütüphanesinde bulunan coğrafyasında bahsetmişti.⁶³ Daha sonra 10. yüzyılda Konstantin Porphyrogennetos megale Asia'yı kendi dünyasının dışındaki bölgelerle aynı yere yerleştirdi: Hindistan, Etiyopya ve Mısır.⁶⁴

BARBAROI: BİZANS'TA TERİMİN SEMANTİK ESNEKLİĞİ

Bizans ortaçağında *barbaroi*'nin anlamı her tür politik ilişkiye uygun olarak dönüştürüldü ve geliştirildi. Bizanslıların kendi farklı kimliklerini sorunsuzca biriktirmeleri ve bir araya getirebiliyor olmaları karakteristiktir. İdeolojik olarak Hıristiyanlar, politik olarak Romalı, kültürel olarak Hellen. Bunun, ötekine ilişkin stereotiplerdeki karşılığı da *barbaros* teriminin kullanılışındaki esnekliktir: Sadece bir pagan değil, aynı zamanda bir Hıristiyan da olan, yalnızca Akdenizli geleneksel dünyasının dışında değil, içinde de bulunan her politik rakip *barbaros* olabilirdi, gerek tek bir kişi gerekse de bir halk olarak.

Özel durum olarak burada Ortaçağ'da dini, kültürel ve politik açıdan "ilk" Roma'nın altında yer alan Batılı ulusları da görebiliriz: 12. yüzyılda özellikle Sicilya'nın Normanları *barbaroi* olarak nitelendi, IV. Haçlı Seferi'nden ve Konstantinopolis'in 1204'teki "Latin" fethinden sonra birçok başka halk da böyle adlandırıldı; örneğin Atina Başpiskoposu Mihail Honiates, "İsa'ya olan inançları altına tapmaya dönen barbarca konuşan İtalyanlar"ı eleştiriyordu ve Kral Midas'la⁶⁵ karşılaştırıyordu. Patrik II. Gregorios Hellen "halkı"nın baskı altında tutan barbar İtalyanlardan yakınıyordu.⁶⁶ Tarihçi Georgios Pachymeres İtalyanları Alanlarla⁶⁷ kıyaslıyor ve birincilerin "kan dökücülüklerinin" altını çiziyordu. İmparator İoannes VI. Kantakuzenos da buna rağmen polemiklerinde barbarlarla İtalyanlar arasında daima bir fark görüyordu.⁶⁸

ESKİ ROMA OİKUMENESİ YERİNE YENİ BİR İSLAM OİKUMENESİ Mİ?

Hellenize olmuş Imperium Romanum'un politik ideolojisi "diğerler"ini de cezbediyordu. Bu yüzden Malazgirt Savaşı'ndan sonra (1071) gelen onyıllar, 1204 yılından

(tabii aynı şekilde önemli) daha belirleyici olan politik bir dönüm noktasını da beraberinde getirdi.⁶⁹ O tarihte Selçuklu İmparatoru Alp Arslan Romanos IV. Diogenes'in ordusunu yendi ve Anadolu'yu Türk fetihlerine açtı. Anadolu'daki ilk Türk devletinin "Roma (Rûm) Sultanlığı" adını taşıması tesadüf değildir. Siyasal düzlemde İlkçağ sonrası Hıristiyanlaşmış haliyle Roma İmparatorluğu üzerinde İslam'ın bütüncül ve evrensel egemenlik iddiasını gerçekleştirmenin ve onun simgesel ve siyasi merkezi Roma'yı ele geçirmenin (bununla yeni Roma, Konstantinopolis kastediliyordu) ilk adımıydı bu.

Leonardo Benvolenti'nin Venedik'teki Signoria'ya raporunda şöyle denir:

"...Türk'ün (yani: Sultan Mehmed) bizzat dediği gibi, Allah ilk Mehmed'e, peygambere, halklara yagasını versin diye güç verdi ki o bunu kısmen yerine getirdi, ama şimdi Allah ona, II. Mehmed'e, bütün Hıristiyanlara ulaştırılmasını istediği yagasını yaymasını emretti ve bu yüzden de [o] kendini Sezar'dan, İskender'den ve bir zaman dünya egemenliğini isteyen diğer her hükümdardan çok daha güçlü addediyordu."⁷⁰

Asya'nın Yunanlardan öç alması fikrinden ilerlersek (şüphesiz propaganda aracı olarak faydalı olabilirdi) Sultan'ın yenmek ve kendi (tek başına) liderliği altında İslam oikumene'siyle değiştirmek istediği Roma-Hıristiyan oikumene'siydi. Bu yüzden İslam peygamberi Muhammed'in kehanetindeki gibi⁷¹ yalnızca "kızı"ı, ikinci Roma'yı, değil, "anne"nin⁷² kendisini de, yani bizzat Roma'yı da, fethetme fikrini tutarlı bir şekilde izliyordu. Bunu Nicola Sagundino'dan takip edebiliriz:

"Bütün düşünceleri ve planları bunun üzerine kurulmuştu, ona İtalya üzerinde egemenliğini ve Roma şehrinin fethini müjdeleyen belli kehanetlere dayanarak donanması ve ordusu üzerinde yoğunlaşmıştı. Göklerin ona Konstantin'in tahtını verdiğini —ama burası Roma'dır—

Papa II.Pius (Enea Silvio Piccolomini) (1405-1464).

İtalyan ressam Bernardino di Betto'nun tablosu.

söylüyor; Konstantinopolis eş değerinde ve özdeş olarak görülmemeli: Kızı nasıl zor ile aldıysa, anneyi de öyle alabileceğini söylüyor."⁷³

Mehmed'in komutanları (bilindiği kadarıyla kendisi değil) bu bağlamda bir "cihat"tan⁷⁴ bahsederler. Kendi adına elde etmek istediği şey ise Avrupa'yı içine alacak şekilde,⁷⁵ Akdeniz çevresindeki bütün ülkelerin fethi ve 6. yüzyıldaki İmparator İustinian gibi antik oikumene üzerinde kurulacak olan hâkimiyetti. Jacobo de' Languschi'ye göre "Sadece bir tek dünya hâkimiyeti, bir tek inanç, bir tek monarşi var olmalıydı" demişti Sultan.⁷⁶ Ve 1453 ile erken ölümü arasında (1481)⁷⁷ geçen süre içinde başarılı olabileceğine birçok Avrupalı da inanmıştı. 1480'deki son eyleminde bile dünya hâkimiyetine olan arzusunu gösterecek şekilde İtalya'yı fethetmeyi hedeflemişti.⁷⁸

Trabzonlu Georgios tamamen tutarlı bir şekilde Mehmed'i Roma imparatoru olarak dünya üzerinde egemenliğe ulaşmak için Büyük Konstantin'le aynı şeyi yapıp Hıristiyan inancına geçmeye davet etmişti;⁷⁹ tabii bunda başarılı olmamasında şaşılacak bir yan yok. Bu (belki de hiçbir zaman yollanmamış olan) Papa II. Pius'un (Enea Silvio Piccolomini) Mehmed'e hitaben vaftiz olmasını ve böylelikle Batı'nın onu "Yunanların ve Doğu'nun hükümdarı" olarak tanımasına vasil olmasını yazdığı mektup için de geçerlidir.⁸⁰

Bir 18. yüzyıl mozağinde II. Mehmed ve Patrik II. Gennadios Scholarios.

Mehmed bu yüzden Hıristiyanlara kendisi için Kayser-i Rum dedirtirdi,⁸¹ belki de bunun gerisinde eskatolojik spekülasyonlar vardır. Buna karşın Müslüman olarak "iki kıtanın ve iki denizin hükümdarı (ya da) sultanı"⁸² unvanını taşıyordu, bununla Akdeniz ve Karadeniz üzerinde olduğu gibi Asya ve Avrupa üzerindeki mekânsal egemenliği ifade ediyordu.⁸³ İmrozlu Kritovulos, Sultan'a kroniğini sunma mektubunda ona yaltaklanan bir dille "en büyük imparator, kralların kralı, talihli, muzaffer, zafer nişanlarının taşıyıcısı, yenilmez, Allah'ın inayetiyle karaların ve denizlerin hükümdarı Mehmed" diye hitap ediyordu; Kritovulos böylece iki unvanı birleştiriyor ve geç antik Romalı imparator unvanlarını da (*felix, victor, triumphator, invictus*) ekleyerek daha da ileri gidiyordu.⁸⁴

Mehmed'in gerçekçiliği, onu *Nea Rome* Konstantinopolis'i bir ekümenik Müslüman metropole dönüştürmeye sevk ediyordu: Çağdaş bir Ermeni geleneğinin iddiasına göre εις την Πόλιν kelime dizisini İslambol'a ya da İslambul'a çevirdi.⁸⁵ Bu bir efsane olabilir, ama imparatorluk şehrini yeniden imarla görkemli bir başkente çevirmeye ve tekrar nüfuslandırmaya olan yoğun çabası şüphe götürmez.⁸⁶ Burada iki sembolik eylem dikkat çekicidir: 29 Mayıs 1453'ten bir süre sonra Aya Sofya Kilisesi'ni büyük bir camiye

çevirdi⁸⁷ ve Hazreti Muhammed'in yoldaşı olan ve 674'teki kuşatma sırasında ölen Ebu Eyyub el Ensari'nin anısı için 1458'de Konstantinopolis'in ilk orijinal Osmanlı dini mekânını yaptırttı.⁸⁸ Bugün bu yapı Eyüp'te, şehir duvarlarının dışında kalan ve Haliç ve Konstantinopolis'e yukarıdan bakan bir tepe üzerinde, Mehmed'in hocası Akşemseddin'in kuşatma sırasında Ebu Eyyub el Ensari'nin kemiklerini bulduğu yerdedir.⁸⁸

Konstantinopolis'i *oikumene*'nin başkenti yapmak amacının peşinde⁹⁰ Mehmed yalnız Müslümanların değil, şehrin bütün sakinlerinin var olma koşullarını da düzeltmeye çabaladı. Bu, maddi yaşam kalitesi ile ilgiliydi; yani ekonomik var oluş, beslenme durumu ve eğitim. Buna karşın kısmi bir otonomi içinde davranarak zimmiler ile ilgili İslam hukukunun koşullarına göre gayrimüslim toplulukları himayesine aldı.

Mehmed'in Konstantinopolis'in hızla yeniden iskânına duyduğu ilgi, —bunun için de her şeyden önce Hıristiyanlar toplandı— birçok şeyin yanı sıra, Sultan'ın neden, kiliselerin birleşmesine karşı duran Georgios Scholarios'u (y. 1405-1473) hemen 1453'ün yazında ya da sonbaharında Edirne'deki sürgününden aldırıp patrik yaptığını (II. Gennadios) da açıklar. Gennadios birçok açıdan Sultan'a bağımlı olmasına rağmen, Sultan ona Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoks milletin başı (millet başı) olarak giderek geleneksel dini imtiyazların ötesine geçen bir otonomi verdi.⁹¹ Yukarıda adı geçen Sahte Sphrantzes, Mehmed'in Gennadios'u saydığını ve sıkça onunla sohbet ettiğini yazıyor.⁹² İstanbul Fener'deki bir 18. yüzyıl mozaigi, etkileyici bir şekilde ve idealize ederek Sultan'ı ve Patriği eşit büyüklükte ve paralel yazılan unvanlarla —'Ο σουλτάνος Μωάμεθ ο Β' -'Ο πατριάρχης Γεννάδιος ο Β' ο Σχολάριος (Sultan II. Mehmed- Patrik II. Gennadios Scholarios)— gösterir ve bu unvanlar Sultan'ın sözleriyle bağlanır: "Εσο πατριάρχης έχων πάντα τὰ προνόμια τῶν πρὸ ἐσοῦ (Seleflerinin bütün imtiyazlarıyla patrik ol!)

BU CAZİBE NEREDEN KAYNAKLANIYOR?

Bazı sorular neredeyse kendiliğinden ortaya çıkıyor: Neden Kritovulos ve diğer Bizanslılar ama aynı zamanda 15. yüzyılın Batılı kişilikleri, imparatorluğunun hâlâ fark edilebilir kökene bağlı yapısını ideolojik ve politik olarak aşmak isteyen Mehmed'in tutkularını bu kadar isteyerek desteklediler? Neden zaferinin, etnik Osmanlı Türklerinin kimliğine yeni bir İskender'in önderliğindeki Müslüman kahramanların ulusaşırı ve evrensel kimliğini ekleyen bir evren-tarihsel boyut kazanmış olduğu konusunda Mehmed'in bu kanısını dolaylı olarak daha da güçlendirdiler? Neden en azından Hıristiyanlar için o kadar tehdit edici olan Müslüman dünya egemenliği kehanetlerine yönelik çağrısına karşı çıkmadılar? Neden, sonuç olarak, Bizanslılar ve onların Avrupalı çağdaşları Mehmed'i yazıyla ve resimle⁹³ o kadar asil ve dâhi olarak tasvir ettiler?

Mehmed'in karakterini ve başarılarını kabul etmek konusundaki cevvalik, en azından kısmen, olumsuz bir kendine bakışla açıklanabilir olsa gerek. Batılı ulusların yöneticileri uzun zamandır politik olarak başarısız olduklarının farkındaydılar: Avrupa'nın Hıristiyan devletlerini ayakta tutmak için ortak bir savunma stratejileri yoktu. Mehmed'e bu kadar kıymet biçmeleri hatta olduğunun üstünde kıymet biçmeleri kendi politik ve askeri hatalarını dengelemek için bir deneme olarak kaydedilmeli. Sultan'ın klasik eğitimi ve bildiği dillerin çokluğunun vurgulanması, diğerleri yanında bu amaca da hizmet etmiş olmalı; övücüleri böyle yaparak bir de çağdaşlarının üstüne çıkamayacağı benzersizliğine dikkat çekebileceklerdi.

Çünkü felaket ve sonuçları önceden görülebilirdi, hem de ilk kez 15. yüzyılın ikinci on yıllarında değil;⁹⁴ daha bir yüzyıl evvel Demetrios Kydones çoktan uyarıyordu: 1352'de İoannes VI. Kantakuzenos'un Müslüman müttefikleriyle beraber, İoannes V. Palaiologos'u Sırp müttefikleriyle

yendiği Didymoteichon Savaşı o zaman Türklere Balkan yarımadasının fethinin yolunu açmıştı.⁹⁵ Bu yüzden Kydones 1364'te o zamana kadar Hıristiyanların ortak bir politik ve askeri hareket için pratikte başarısız kalan çabalarını güçlendirmek üzere Avrupalı devlet yöneticilerine etkili ve bir o kadar da başarısız kehanetvari bir ihtar yöneltmişti:

"Mamaafih bil ki: Eğer onlar (yani: Franklar) inançsızlara karşı bizzat kendi tehdidini ortaya koymuyorsa, aksine bu yıl da danışmalar ve hazırlıklarla geçerse, böylece büyük şehir fethedilecek... Ve eğer fethedilirse, İtalya'da ve Rhein kıyılarında barbarlara karşı savaşmak zorunda kaldıklarını görecekler; ama yalnızca ilkinde değil, Maiotis'te, Boğaz kıyısında ve Asya'da oturan hepsine karşı. Yani imparatorluk şehri fethedilir

edilmez, Doğu'nun köleleştirilmesi karşısında diğerleri Batı'da hayatlarını huzur içinde sürdürürlerken bütün bu muzafferlere hizmet edecekler ve bundan hoşlanmayacaklar; barbarlarla birlikte, yapabilmeye muktedirken korkunç olanı engellemek istemeyen diğerlerine daha fazla saldıracaklar ve kendileriyle birlikte diğerlerinin de köleleştirilmesi için her şeyi yapacaklar... Kısaca Şehir için bizimle beraber Türklere karşı savaşmak, sonra hepsine karşı savaşıp çok daha fazla tehlike yaşamaktan evladır."⁹⁶

ÖZET: MEHMED ÖRNEĞİNDE UYGULAMALI BİLİM OLARAK TARİH

II. Mehmed'in Eskiçağ'a odaklı ve Bizans'ı karanlıkta bırakan tarih anlayışı çokyönlü bir yoruma açıktır.

Bu çalışmada, Sultan'ın, maiyetindekiler ve saray mensuplarının yardımıyla bilinçli bir şekilde dışarıya karşı propaganda yoluyla politik amaçlarını destekleme niyetinin baskın olduğu mitler oluşturduğu gösterilmeye çalışıldı. Demonstratif bir şekilde ortaya konan —kısmen gerçek, kısmen de iddia edilen— faziletleri ve dâhiliği politik ve askeri aksiyonları hazırladı ve onlara eşlik etti. Bu sözü edilen bağlamda içeriye dönük propaganda daha az önemliydi. Tebaasının sadakatini güçlendirmeye ve iç rakiplerini korkutmaya hizmet ediyordu. Politik amaçların yanı sıra onun için tabii ki hakkında hayırhah konuşulması da önemliydi; kendine tarihte seçkin bir pozisyonu garantilemek istiyordu.

Her koşulda Mehmed propaganda için iyi gelişmiş bir hissiyatla birlikte yetenekli ve ikircimsiz bir politikacı idi. Kendisi ve dil bilen danışmanları etrafındaki efsane için durmaksızın çalışıyorlardı. Kendileri de tarih eğitimi aldıklarından, güncel politika için tarihsel boyutun anlamını son derece takdir ediyorlardı. Yani Mehmed için tarih dekoratif bir kültürel öge ya da hobi değildi, faydası gözetilerek uygulanan bir bilimdi. Bu açıdan geçmişteki ve günümüzdeki birçok politikacıdan ayrılır.

Mehmed'in hayalindeki dünya imparatorluğuyla ilgili gelecek tasavvurları hakkında resmi ya da yarı resmi açıklamalarında doğrudan doğruya en yakın geçmişteki Hıristiyan Bizans Roma İmparatorluğu'ndan bahsetmekten kaçınması, Bizanslı olmayanların yüzyıllardır her dönemde kendi çağdaşları olan Yunan kültürü hakkında onu Eskiçağ'ın Yunan kültürünün karşısına koyarak oluşturdukları olumsuz öteki stereotiplerin mantıksal sonucudur.⁹⁷ Bizans'ı zayıflık ve çöküşle eşdeğer tutmasını sağlayan şey, kendi kişisel deneyim ufkuna karşılık gelir.

Mehmed kendi maharetini tarihin, çok ümit vaat eden diğer iki boyutuyla bağlantılı görmek ister:

Büyük İskender Sind'de canavarı öldürüyor.

Ahmedi'nin *İskendername*'sinden bir minyatür, 15. yüzyıl ortası.

İlki, İslam'ın büyüklüğünün ve Osmanlı Hanedanı'nın büyüklüğünün bir araya getirilmesi. Kişisel dini inancından bağımsız olarak, ismini peygamberin verdiği görevi yerine getirmek için bir borç olarak görür: "Yeni bir Muhammed" olarak el-Qustantiniya'yı, Konstantin'in şehrini, fethetmek ve doğru inancın dünya çapındaki zaferini tamamlamak. Dikkat çekici olan, onun yaklaşık olarak Büyük İskender'in (İÖ 356-323) öldüğü yaşta kendi efsanesini (ve arkasındaki ününü) yoğun bir propagan-dayla yaymaya başlamış olmasıdır.

İkinci tarihsel boyut ise Hıristiyanlık öncesi Eskiçağ'dır: Birbiriyle kesişen Hellenler/Barbarlar ve Avrupa/Asya antagonizmalarının ikisi de Herodot'tan beri tarihyazımının daimi eşlikçisidir. Bu antagonizmalar Mehmed'e kendisini Asya'nın Avrupa'dan öç alıcısı olarak görmesinin ya da sunmasının ve kendisini Eskiçağ'ın kendi açısından

en önemli askeri ve politik yöneticisi ile -Büyük İskender'le- ölçmesinin esin kaynağı olmuşlardır. Kendisi için dünya fatihi olarak bir örnek ve meydan okuma olan Büyük İskender'i İslam ve Hıristiyan evreninin egemeni olarak geçmeyi istiyordu.

Mehmed, İskender'in hayatının iki yönünden özellikle etkilenmiş olmalı: Birincisi İskender'in gücü, zaptedilemez ruhu ve politik güdüsü. Bunlar onun çocukken de sahip olduğu özelliklerdi (Plutarkhos'un İskender'in Hayatı adlı eserinden takip edersek).⁹⁸ İkincisi İskender'in genç yaşında iktidarı ele geçirmesi ve iktidarı kullanması. Bu onu evrensel boyutta bir stratejistin ve politikacının yegâne örneği olarak gösteriyordu, özellikle de Doğu halklarına karşı yürüttüğü savaşlarda. Her ikisi de Mehmed'in içinde, örneği taklit etmek ve aşmak ihtiyacını harekete geçirdiler. Tabii kendisi de çocukluğun-

daki sert eğitimcilerinin sayesinde bilgiye son derece meraklıydı, o da genç yaşında iktidara gelmişti ve iktidarı kullanmayı biliyordu: Mehmed 1451'de 19 yaşındayken nihai olarak sultan oldu ve sadece iki yıl sonra Konstantinopolis'i fethetti. "Doğulu halkların, Büyük İskender'in baba sarayının halefi, Batılıların ise Büyük Konstantin'in (halefi) olarak saygı duydukları Roma İmparatoru'nun halefiydi."⁹⁹

Mehmed'in dünya tasavvurundaki bir başka olası bileşen şu olabilir: Çocukluğundan beri tarihe olan ilgisi sayesinde zamanının tek tanrılı dinlerinin mutlaklaştırıcı iddialarıyla henüz damgalanmamış bir dönem olarak Eskiçağ'a duygusal bir yakınlık geliştirmişti. Kendini antik, insanüstü kahramanların, o aynı anda tanrılarına ve insanlara yakın olan karma varlıkların geleneği içinde görmüş olmalı.

DİPNOTLAR

- 1 Carolina Cupane (Viyana) ve Ioannis Sturaitis'e (Viyana) değerli katkıları için teşekkür ederim.
- 2 Mehmed'le ilgili genel (seçme) kaynakça: Franz Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit. Weltenstürmer einer Zeitenwende* (Münih, 1959), bk. Ralph Manheim / William C. Hickman'ın genişletilmiş baskısı, *Mehmed the Conqueror and His Time* (Princeton, 1992); Ernst Werner, *Sultan Mehmed der Eroberer und die Epochenwende im 15. Jahrhundert* (Berlin, 1982); Neslihan Asutay Effenberger / Ulrich Rehm (Der.), *Sultan Mehmet II. Eroberer Konstantinopels – Patron der Künste* (Köln, 2009), kaynakça ile. — Çağdaş kaynaklarda Mehmed: Agostino Pertusi, *La caduta di Costantinopoli*, I-II (Floransa, 1976); Igor P. Medvedev, "The fall of Constantinople in fifteenth-century Greek and Italian humanistic writings", *Bysantinska Sällskapet Bulletin* 17 (1999), s. 5-14; Marios Philippides, *Mehmed II the Conqueror and the fall of the Franco-Byzantine Levant to the Ottoman Turks, some western views and testimonies*, der., çev. ve notlayan (*Medieval and Renaissance texts and studies* 302) (Tempe, Ariz., 2007); Dušan Korać / Radivoj Radić, "Mehmed II, 'the Conqueror' in Byzantine Short chronicles and old Serbian annals, inscriptions and genealogies" *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 45 (2008), s. 289-300; Peter Schreiner, "Die Epoche Mehmeds des Eroberers in zeitgenössischen Quellen aus dem Patriarchat", *Asutay-Effenberger / Rehm, Sultan Mehmet II. içinde*, s. 31-40; Sevkett Küçük Hüseyin, *Selbst- und Fremdwahrnehmung im Prozess kultureller Transformation. Anatolische Quellen über Muslime, Christen und Türken, 13.- 15. Jahrhundert* (*Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse* 825) (Viyana, 2011).
- 3 ... τὸ ἴλιον κατεθεᾶτο τὰ τε ἐρείπια τούτου καὶ τὰ ἴχνη τῆς παλαιᾶς πόλεως Τροίας ... τῶν ἡρώων τούτος τάφους ἰστόρει, Ἀχιλλέως τε φημι καὶ Αἴαντος καὶ τῶν ἄλλων, Diether R. Reinsch (Der.), *Michael Kritobulos, Geschichte* (Berlin, 1982), 4.11.5, Almanca çeviri, Diether R. Reinsch, (Türkçe çeviri: Kritovulos Tarihi 1451-1467, çev. Ari Çokona, İstanbul 2012, s. 538-539), *Mehmet II. erobert Konstantinopel* (*Byzantinische Geschichtsschreiber* 17) (Graz / Viyana / Köln, 1986.), s. 247-248, az sayıda değişikliklerle; bunun için krş. Marios Philippides / Walter K. Hanak, *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography, and Military Studies* (Farnham, 2011), 211. — Mehmed'in aslında kendi zamanında Troya ve İlion olarak addedilen "son derece güzel" harabeleri ziyaret etmiş olmasını olası görüyorum. Coğrafi konumları tartışmalıdır: Kara Menderes'in denize

döküldüğü yere yakın olan antik Sigeion bir olasılıktır, diğeri ise Troya'nın kuzey batı kıyısındaki Akhilleion denen yer (Beşiktepe) ve bir portolonda (243.2 Delatte) Troada olarak adı geçen Alexandria Troas'ın (Eski Stambul) harabeleri olabilir, buna dair olarak bk. Klaus Belke, *Bithynien und Hellespont maddeleri, Tabula Imperii Byzantini* 13 içinde (Viyana, baskıda); tabii kesinlikle burası Kilikya'daki Karatepe değil, Raoul Schrott'un *Homers Heimat. Der Kampf um Troia und seine realen Hintergründe* (Münih, 2008)'de kast ettiği gibi. — Yaklaşık otuz yıl sonra Bernardo Michelozzi ve Bonsignore Bonsignori *sito bellissimo*'yu anlattılar: Eve Borsook, "The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori in the Levant 1497-98." *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 36 (1973), s. 145-197, Troya'nın tasviri s. 192-193; ... *circundassi circha 12 o 13 miglia. Gran parte della mura sono in piè, cioè dove uno pezo et dove uno altro. Sono grosse 10 piè de' mia, che chosi gli mesurai, sono facte fuori et entro di pietre lavorate et riempi di ghiaia et calcina, le pietre di fuori sono abozolate proprio chome la chasa vecchia di Giuliano Ghondi, ma assai maggiore. Entro vi sono moltissimi edifici antichi tutti rovinanti, e quali non possiamo pensare sieno degli antichi di Troia, ma potius facti da qualche inperatore Romano, perchè vi habiamo trovato in 4 o 5 luoghi lettere latine d'alcuno inperatore. Vero è che vi si vede una ruina di uno grandissimo palazzo quadrato passi 400 o più di pietre bellissime, con bellissimi archi, et dalla parte della marina è molto alto, in modo per tutto si può vedere. Et in alto ha certe cornice et fregi molto ben lavorati, et di questo dubitiamo o si o no. Lo edificio mostra antichissimo, forse che è quello di che si dice quinquaginta illi talami [Aenaeis 2.503-550]. E in uno altro edificio del quale si vede una volta che è lunga più d'una balestrata, in sullo entrare, troviamo in marmo lettere latine, e di queste e di tutte l'altre habiamo copia. Alsi uno altro edificio rotundo vedesi mezo; non è molto grande, nel quale si vedeno luoghi dove stavono statue, et sonvene due chaschate in terra di braccia 4 l'una o più, di marmo, bellissime, benchè non molto per la antichità si possino considerare: et in questo luogo sono lettere assai latine. Sonvi anchora molti altri edifici ruinati, grandissimi, et molte volte, delle quali non si può investigare nulla. Sono le mura sue insino sulla marina et dimostrone esser state altissime. Sonvi certi altri edifici ruinati, grandissimi, et molte volte, delle quali non si può investigare nulla. intendo. Èvi certe ruine che dicono essere stati aqueducti, et di tutto*

a bocha meglio vi potreno raguagliare. Uscimone tandem, et per ricordarsene messer Bernardo vi perdè la scimitarra, e discendemo in su quell' altro fiumicello el quale vi dissi dubitavamo se era al Xanto, in sulla riva del quale rente Troia, in verso Rodi, sono bellissimi bagni et callidissimi, con grandissime ruine et lettere latine. Ma fra altre chose vi sono in piè sei archi, che si vede essere stati edifici di decti bagni, e quali et messer Bernarda et noi altri tutti affermano mai haver visti più belli. Et alsi una ruina d'un gran tempio con moltissime sepulture di marmo, de' quali ne mesurai de' lunghi braccia 51 l'uno. Entro Troia sono pochissime casunhule di turchi, e quali entro vi lavorano, et noi spesso essendovi entro ricordiamo illud Ovidii: 'Iam seges est ubi Troia fuit ...' [Ovid, Mektuplar, 1.53].

- 4 (Bilgili ve İmrozlu bir asil adam, çev.notu) Kritovulos ile 1444 Eylül'ünde İmroz'da karşılaşan Ciriaco de' Pizzicollu, onu böyle tasvir ediyordu, krş. Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant 1204-1571, II: The Fifteenth Century* (Philadelphia, Pa., 1978), s. 87-88, A. 22. — Ciriaco, Kritovulos'u Roma'daki *decemviri*'ye Yunan kanunlarını açıklayan ve böylelikle onlara Oniki Levha Kanunu yazmakta yardım eden" Efesos Hermodoros'unu ima etmek için belki de *Hermodorus* olarak nitelendiriyordu, krş. William Smith, *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology, II* (Boston, 1870), s. 419a, ve Suda. Lambda 661: Λόγοισιν Ἐρμόδωρος ἔμπορεύεται: ὁ Ἐρμόδωρος, ἀκραατῆς γενόμενος Πλάτωνι, τοὺς ὑπ' αὐτοῦ συντεθειμένους λόγους κομίζων εἰς Σικελίαν ἐπώλει.
- 5 Ἦ Ἀχιλλεῦ· ὡς [οὐ] μέγας ὦν μεγάλου κήρυκος ἔτυχεσ Ὀμήρου, Leo Sternbach, *Gnomologium Vaticanum e codice Vaticano Graeco 743* (Berlin, 1963), Sententia 78.
- 6 Μουσῶν λείαν: Demosthenes (*De corona* 72.2)'den beri bilinen ve Bizans'ta sıkça alıntılanan bir deyim; bkz. örn. Photios Sözlüğü'ndeki açıklama (μ 283): Μουσῶν λείαν· παροιμία τις ἔστι, λαβοῦσα τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῶν καταδραμόντων ἀστυγεϊτόνων τὴν καὶ ληστῶν τὴν Μυσίαν κατὰ τὴν Τηλέφου τοῦ βασιλέως ἀποδημίαν
- 7 Ἐμὲ τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν αὐτῆς οἰκητόρων ἐν τοσοῦτοις περιόδοις ἐτῶν ἐκδικητὴν ἑταμειῦετο ὁ θεός· ἐχειρωσάμην γὰρ τοὺς τούτων ἐχθροὺς καὶ τὰς πόλεις αὐτῶν ἐπόρθησα καὶ Μουσῶν λείαν τὰ τούτων πεποιήμαι. "Ελληνες γὰρ ἦσαν καὶ Μακεδόνες καὶ Θετταλοὶ καὶ Πελοποννήσιοι οἱ ταύτην πάλαι πορθήσαντες, ὧν οἱ ἀπόγονοι τοσοῦτοις ἐς ὕστερον περιόδοις ἐνιαυτῶν νῦν ἐμοὶ τὴν δίκην ἀπέτισαν διὰ τε τὴν τότε ἐς τοὺς Ἀσιανούς ἡμᾶς καὶ πολλὰκις γενομένην ἐς ὕστερον ὕβριν αὐτῶν, Reinsch, *Kritobulos*, 4.11.6, Reinsch, *Mehmet*, s.

- 247-248, az sayıda değişiklik. (Kritovulos Tarihi, çev. Ari Çokona, s. 539) – Gerçekten de Mehmed bir İliasi el yazmasına sahipti, bk. Julian Raby, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers* 37 (1983), s. 15-34, özell. s. 29. – *Tursun Beg, The history of Mehmed the Conqueror, text published in facsimile with English translation*, der. Halil İnalçık / Rhoads Murphey (Minneapolis, Minn., 1978), s. 49-50, Mehmed'in Troya ziyaretinden bahsetmez. – Troya fetihinin etkisinin tarihi için bk. Hans-Joachim Gehrke, "Troia im kulturellen Gedächtnis", Martin Zimmermann (Der.), *Der Traum von Troia* içinde (Münih, 2006), s. 211-225 ve 238 vd.
- 8 S. Babinger, *Mehmed*, s. 224-225, Heinz Schmitz, "Der Sultan und die Troianer", *Sodalitas Florhojiana. Festgabe für Professor Heinz Häfpter zum hundertsechzigsten Geburtstag* içinde (Zürich, 1970), s. 135-153, ve Philippides / Hanak, *Tursun Beg*, s. 193-214.
- 9 Geç dönem Bizans için bk. Christian Zgoll, "Geschichte und Herrscherbild in Zeiten des Niedergangs. Demetrios Kydones über die Not des byzantinischen Reiches und Manuel II. Palaiologos", Sebastian Kolditz (Der.), *Geschehenes und Geschriebenes. Studien zu Ehren von G. S. Henrich und K.-P. Matschke* içinde (Leipzig, 2005), s. 191-221, burada s. 202-204. – Odak metin Patara'lı Sahte-Methodius'unkidir, bk. Anastasios Lolos, *Die Apokalypse des Ps.-Methodios* (Meisenheim am Glan, 1976), ve ay., *Die dritte und vierte Redaktion des Ps.-Methodios* (Meisenheim am Glan, 1978); Gerrit J. Reinink, *Die syrische Apokalypse des Pseudo-Methodius* (CSCO, Script. Syri 220a.) (Lovanii, 1993); Harald Suermann, *Die geschichtstheologische Reaktion auf die einfallenden Muslime in der edessenischen Apokalyphtik des 7. Jahrhunderts* (Europ. Hochschulschriften 23/256) (Frankfurt am Main, 1985) ve Hannes Möhring, *Der Weltkaiser der Endzeit. Entstehung, Wandel und Wirkung einer tausendjährigen Weissagung* (Mittelalter-Forschungen 3) (Stuttgart, 2000).
- 10 Romanos Melodos'un 54 numaralı ilahisi için bk. Eva CATAFYGIOTOU TOPPING, "ON EARTHQUAKES AND FIRES: ROMANOS' ENCOMIUM TO JUSTINIAN" *BYZANTINISCHE ZEITSCHRIFT* 71 (1978), s. 22-25, JAN H. BARKHUIZEN, "ROMANOS AND THE NIKAI RIOTS: A RELIGIOUS PERSPECTIVE." *EKKLESIASTIKOS PHAROS* N. S. 1 (1990), s. 30-39, VE AY., "ROMANOS MELODOS: ON EARTHQUAKES AND FIRES", *JAHRBUCH DER ÖSTERREICHISCHEN BYZANTINISTIK* 45 (1995), s. 1-18, MISCHA MEIER, *DAS ANDERE ZEITALTER JUSTINIANS. KONTINGENZERFAHRUNG UND KONTINGENZBEWÄLTIGUNG IM 6. JAHRHUNDERT N. CHR.* (GÖTTINGEN, 2003), s. 631-634 VE DEĞİŞİK YERLERDE.
- 11 Kaynakça için bk. Angeliki E. Laiou (Der.), *Urbs Capta: The Fourth Crusade and its Consequences / La IVe Croisade et ses conséquences* (Paris, 2005); Thomas F. Madden (Der.), *The Fourth Crusade: event, aftermath, and perceptions. Papers from the sixth conference of the society for the study of the crusades and the Latin East* (Aldershot, 2008); Pierantonio Piatti (Der.), *The Fourth Crusade Revisited. Atti della Conferenza Internazionale nell'Ottavo Centenario della IV Crociata. Andros* (Vatikan, 2008). – Daha fazlası için bk. Laura Isnenghi, "Η Άλωση πριν την Άλωση. La conquista prima della Conquista.", Encarnación Motos Guirao / Moschos Morfakidis Filactós (Der.), *Constantinopla. 550 χρόνια από την άλωση*, II içinde (Granada, 2006), s. 19-28, ve Johannes Koder, "Selektive Erinnerung bei Zeitzeugen: Berichte über die Eroberung Konstantinopels im Jahr 1204", *Wiener Humanistische Blätter* 47 (2005), s. 28-50.
- 12 Bir örnek: 1376 sonbaharında Demetrios Kydones, İoannis Laskaris Kalopheros'a hitap ettiği bir mektupta, Roma Kilisesi'nden ve Batı Hıristiyanlığı'ndan bir yardım beklenmemesi gerektiğini, çünkü "göründüğü üzere bir cin ya da daha çok kendi günahlarımız buna karşı çalışıyorlar" diye yazar (δαίμονός τινος, ὡς ἔοικεν, ἢ μάλλον τῶν ἡμετέρων ἀμαρτημάτων, ἀντιπραττόντων), Raymond-Joseph Loenertz (Der.), *Démétrius Cydonès, Correspondance* (Studi e Testi 208) Vatikan, 1960), Mektup 167, Z. 43 vd.
- 13 Bk. Diether R. Reinsch, "Mehmed der Eroberer in der Darstellung der zeitgenössischen byzantinischen Geschichtsschreiber.", Asutay-Effenberger / Rehm, *Sultan Mehmed* içinde, s. 15-30.
- 14 Oİ tosoṓtōi ὄρκοι ἔνεκα τῆς συστάσεως καὶ ὁμονοίας τῶν χριστιανῶν, ἦγον τῶν ἐκκλησιῶν, ἢ ἐν τῷ Λουγδούνῳ γενομένη σύνοδος ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ πρώτου Παλαιολόγου, ἢ ἐν Φλωρεντία γενομένη σύνοδος ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ ὑστάτου τῶν βασιλέων Παλαιολόγων, καὶ νῦν ἐν τῇ θείᾳ καὶ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ αὐτῆ οἱ γενόμενοι σὺν ἀφορισμοῖς ἀλύτοις ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος μέλλωσιν ἐξῆραι τὸ μνημόσυον αὐτῶν ἐκ γῆς καὶ σὺν αὐτοῖς τὸ τῆς Πόλεως, *Dukas*, der. Vasile Grecu (Bükreş, 1958), 36.6, κρῆ. age. 37.5: ... διὰ τὰς παραβάσεις καὶ ἀνομιᾶς τῶν κατοικοῦντων, ve bununla ilgili tartışma Philippides / Hanak, *The Siege*, s. 227-231.
- 15 Περί μὲν τοὺς τοῦ Βυζαντίου Ἑλληνας τοσαῦτα ἐγένετο· δοκεῖ δὲ ἡ ξυμφορὰ αὕτη μεγίστη τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην γενομένων ὑπερβαλέσθαι τῷ πάθει, καὶ τῇ τῶν Ἰλίου παραπλησίαν γεγονέναι, δίκην γενέσθαι τοῦ Ἰλίου ὑπὸ τῶν βαρβάρων τοῖς Ἑλλῆσι <πασσοῦδι> ἀπολουμένοις, καὶ οὕτω τοὺς Ῥωμαίους οἴεσθαι ξυμβῆναι, τὴν τίσιν ἀφίχθαι τοῖς Ἑλλῆσι τῆς πάλαι ποτὲ γενομένης Ἰλίου ξυμφορᾶς, *Laonikos Chalkocandyles*, der. Eugen Darkó (Budapeşte 1922-1927), s. 166-167. – Mehmed'in Konstantinopolis'in yağmalanması sırasında, Pallas Athene Tapınağı'nda bir Troyalı bakireye tecavüz edilmesinin öcünü almak için Aya Sofya'da (Altar'da) bir bakirenin ırzına geçtiği yalnızca Batılı kaynaklarda iddia edilir; κρῆ. Bunun için Philippides / Hanak, *The Siege*, s. 37vd., 208vd.
- 16 Diğer fetihler: Asurlularca ele geçirilen Babilon (İÖ 689), Galyalıların ele geçirilen Roma (İÖ 387), Romalıların ele geçirilen Kartaca (İÖ 146) ve Romalıların ele geçirilen Kudüs (İS 70). Troya Savaşı kronolojisi için bak. S. Felix Jacoby, *Chronicum Parium* (Berlin, 1904), s. 38-39 ve 146-149.
- 17 Reinsch, *Kritobulos*, 1.68.4-9; bk. Andreas Rhoby, *Reminiszenzen an antike Stätten in der mittel- und spätbyzantinischen Literatur. Eine Untersuchung zur Antikenrezeption in Byzanz* (Göttinger Studien zur Byzantinischen und Neugriechischen Philologie, 1) (Göttingen, 2003), s. 153-157. – Chalkokondyles ve Kritovulos'un ifadeleri Nestor Iskander'de de bulunur, Mehmed'in "muhteşem Troya'ya yok edenleri yok ettiğini" yazar, bk. Pertusi, *La caduta*, I, s. 216-303, burada 296.
- 18 Κατεῖχε γὰρ αὐτὸν ἔρωσ σφοδρὸς τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ θεαμάτων, ὅτι ἠκουσε πολλὰ καὶ καλὰ περὶ τῆς σοφίας καὶ φρονήσεως τῶν ἐνταῦθα προγεγονότων ἀνδρῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀνδρείας καὶ ἀρετῆς καὶ τῶν πολλῶν καὶ θαυμαστῶν ἔργων, ὧν ἐν τοῖς κατ' αὐτοῦς καιροῖς ἐπεδείξαντο καὶ πρὸς Ἑλληνας καὶ πρὸς βαρβάρους ἀγωνιζόμενοι· καὶ ἐπεθύμει ἰδεῖν τε καὶ ἱστορῆσαι τὴν τε πόλιν καὶ τὰς ἄλλας ταύτης οἰκοδομὰς καὶ δὴ καὶ τὴν ἀκρόπολιν αὐτὴν τοὺς τε τόπους, ἐν οἷς οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἐπολιτεύοντο καὶ ταῦτα ἔπραττον, καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν θέσιν τῆς χώρας τε καὶ κατάστασιν τῆς τε κατ' αὐτὴν θαλάσσης καὶ τῶν λιμένων καὶ νεωρίων, καὶ περὶ πάντων ἀπλῶς· καὶ εἶδε καὶ ἐθαύμασε καὶ ἐπήνεσε καὶ μάλιστα γὰρ δὴ τὴν ἀκρόπολιν ἀναβάς ἐς αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἐρειπίων καὶ τῶν λειψάνων ὡς σοφός τε καὶ φιλέλληνας καὶ μέγας βασιλεὺς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἄρτια στοχαζόμενός τε καὶ τεκμαιρόμενος· τοὺς δὲ γε οἰκῆτορας ταύτης αἰδοῦ τῶν προγόνων φιλανθρώπως τε εἶδε καὶ ἐδωρήσατο πολυτρόπως, καὶ πάντων ὧν ἤτησαν ἔτυχον παρ' αὐτοῦ ..., Reinsch, *Kritobulos*, 3.9.5-6, Reinsch'in Almanca çevirisi, *Mehmet*, s. 193 vd. az sayıda değişikliklerle. (Kritovulos Tarihi, çev. Ari Çokona, s. 404-405) – Ortaçağ'daki Die antiquam Atheniensis gloriam civitatis'i burada daha fazla tartışamayız, bunun için bk. Herbert Hunger, "Athen in Byzanz. Traum und Realität." *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 40 (1990), s. 43-61, ve Erwin Fenster, *Laudes Constantinopolitanae* (MBM 9) (Münih, 1968), s. 77 ve 161-162, Rhoby, *Reminiszenzen*, s. 89-90, Johannes Koder, "Der Schutzbrief des Papstes Innozenz III. für die Kirche Athens", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 26 (1977), s. 129-141, ay., "Zu einigen Textstellen bei Johannes Skylitzes", Cordula Scholz / Georgios Makris (Der.), *Polypleuros Nus. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag* içinde (Byz. Archiv 19) (Münih / Leipzig, 2000), s. 106-112 ve Cordula Scholz, *Graecia Sacra. Studien zur Kultur des mittelalterlichen Griechenland im Spiegel hagiographischer Quellen* (Frankfurt / Main, 1997), s. 231-235. – *Laonikos Chalkokondyles* de, 3.211, Mehmed'in Akropolis'e hayran kaldığını söyler, *Tursun Beg* ise (İnalçık / Murphey), s. 43, Mehmed'in Atina ziyaretinden söz etmez.
- 19 ... καὶ τί γὰρ ἢ τὰ πλεῖστα καὶ κράτιστα τῆς Ἀσίας τε καὶ Εὐρώπης ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν οὐκ ἀποχρῆν ἐνόμισεν αὐτῷ ταῦτα οὐδὲ τοῖς παροῦσιν ἠγάπησεν, ἀλλ' εὐθύς πᾶσαν ἐπέτρεχε τὴν οἰκουμένην τῷ λογισμῷ καὶ τὴν ταύτης ἀρχὴν εἶχεν ἐν νῷ καὶ πρὸς Ἀλεξάνδρους ἐώρα καὶ Πομπηίους καὶ Καίσαρας καὶ τοὺς κατ' ἐκείνους βασιλεῖς τε καὶ στρατηγούς. Reinsch, *Kritobulos*, 1.5.1, Reinsch'in Almanca çevirisi, *Mehmet*, s. 44-45, az sayıda değişikliklerle, (Kritovulos Tarihi, çev. Çokona, s. 51).
- 20 ... εἶχε μὲν γὰρ καὶ τὴν φύσιν συνεργοῦσαν καλῶς τὸ τε δραστήριον αὐτῆς καὶ οὐδὲν περὶ πάντα καὶ τὸ τῆς ψυχῆς ἄγαν ἀρχικὸν καὶ βασιλικόν, μάλιστα δὲ πρὸς τοῦτο ἐνήγον αὐτὸν ἢ τε σοφία καὶ τὸ πάντα τὰ τῶν παλαιῶν εἰδέναι καλῶς· ἥσκητο γὰρ ἐς ἄκρον πᾶσαν τὴν Ἀρράβων καὶ Περσῶν καὶ ὅση τῶν Ἑλλήνων ἐς τὴν Ἀρράβων τε καὶ Περσῶν γλώσσαν μεθερμηνεύθη, λέγω δὴ τῶν ἀπὸ τοῦ Περιπάτου καὶ τῆς Στοᾶς, παιδευταῖς χρῆσάμενος Ἀρράβων τε καὶ Περσῶν τοῖς σπουδαιότατοις τε καὶ σοφοῖς τὰ τοιαῦτα, Reinsch, *Kritobulos*, 1.6., Reinsch'in Almanca çevirisi, *Mehmet*, S. 45, az sayıda değişikliklerle, (Kritovulos Tarihi, çev. Çokona, s. 53).
- 21 Örneğin bir anonim Osmanlı kroniği, Sultan'ın Konstantinopolis'in tarihine duyduğu özel ilgiyi aktarır, der. Friedrich Giese, *Die altosmanische Chronik Tawāriḥ-i Al-ī Otmān* (Leipzig, 1922-1925), I s. 74, II s. 99-100, aktaran Peter Thorau, "Konstantinopel – al-Qustantiniya. Das zweite Rom als Mittelpunkt und Sinnbild des osmanischen Imperiums in der Herrscherideologie Mehmeds des Eroberers", Klaus M. Girardet (Der.), *Kaiser Konstantin der Große. Historische Leistung und Rezeption in Europa* içinde (Bonn, 2007), s. 149-161, burada s. 157.
- 22 ... se informa del sito de Italia, et de i luoghi doue capitono Anchise cum Enea et Anthenor, doue e la sede dil papa, del Imperator, quanti regni sono in Europa, la quale ha depenta cum li reami et provincie, Edward W. Bodnar, *Cyriacus of Ancona and Athens* (Coll. Latomus 43) (Brüksel, 1960), s. 66. –12. yüzyıldan beri Venedik'in kurucusu kabul edilmek onuru Troyalı Antenor'un payına düşmüştür, κρῆ. Philippides / Hanak, *Siege*, s. 211-213.
- 23 Ἀναγινώσκειν αἰεὶ ἠγάπα τὰ τε κατορθώματα καὶ βίου τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνοσ καὶ τοῦ Ὀκταβίου Καίσαρος, Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου τοῦ καὶ Φλαβίου καὶ Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰσπανίας βασιλέωσ Κωνσταντινουπόλεωσ, αἰτῶν καὶ ἐρευνῶν μηχανάσ, ἵνα τοὺς πάντας ὑπερβῆ, *Georgius Sphrantzes, Memorii 1401 – 1477, in anex*: *Pseudo-Phrantzes, Macarie Melissenos Cronica, 1258 – 1481*, der. Vasile Grecu (Bükreş, 1966), s. 232. – Metindeki yeri için bk. Philippides / Hanak, *The Siege*, s. 92, 139-191.
- 24 Setton, *The Papacy*, II, S. 142, A. 12 (kaynakça ile), mü-kemmel bir değerlendirmeye sunar; Emil Jacobs, "Mehmed II., der Eroberer, seine Beziehungen zur Renaissance und seine Büchersammlung", *Oriens* 2 (1949), s. 6-30'da çizilen olumlu resme ilişkin şüphecilikte haklıdır.
- 25 Ayrıntılı bir araştırma için bk. Marios Philippides, "The fall of Constantinople 1453: classical comparisons and the circle of Cardinal Isidore", *Viator* 38 (2007), s. 349-383, burada 356-366.
- 26 Mehmed ve Patrik II. Gennadios Scholarios hakkındaki üç anekdottan ikincisi de "büyük bir filosof, Arap bilgeliliği içinde geniş kültürlü bir Müslüman" dan bahseder, κρῆ. Dean Sakel, "Some New Accounts of Sultan Mehmed and Patriarch Gennadius", 550. Yılında Fetih ve İstanbul içinde (The Conquest and Istanbul on the 550th Anniversaries), Proceedings (Ankara, 2007), s. 25-41, ve ay., "Three Tales for a Sultan? Three Tales on Mehmed the Conqueror and Patriarch Gennadius", *British Journal of Middle Eastern Studies* 35/2 (2008), s. 227-238, burada 234.
- 27 *Doctores quorum alter latine alter graece est eruditus ... Alexandrum Macedonem et C. Caesarem praecipue sibi imitandos delegit, quorum res gestas in linguam suam traduci effecit, in quibus legendis vel audientis mirum delectatur in modum*, Nicola Sagundino 25. Ocak 1454'teki konuşma, der. Pertusi, *La caduta*, II, s. 130-132.
- 28 ... ogni di se fa lezer historie romane, et de altri da uno compagno d.o Chiriaco d'Ancona, et da uno altro Italo, da questi se fa lezer Laertio, Herodoto, Livio, Quinto Curtio, Cronice de i papi, de imperatori, de re die Franza, de Longobardi, Bodnar, *Cyriacus*, s. 66. – Herodot ve Livius'un yanında Diogenes Laertius (yak. İÖ 3. yy, *Bioi philosophon*'un yazarı) ve Quintus Curtius Rufus'un (İmparatorluk Dönemi Romalı tarihçi, *Historiae Alexandri Magni Macedonis*'in yazarı) da adı geçer.
- 29 Babinger, *Mehmed*, s. 546. (Babinger, çev. Dost Körpe, İstanbul 2002, s. 398)
- 30 'Ο στρατὸς τοῦ Μακεδόνοσ Ἀλεξάνδρου οὐχ ὑπῆρχε ποτὲ τοσοῦτος, ὡς τὸν σὸν, οὐδὲ τοσαύτας παρασκευὰς ἐκεῖνος εἶχε, *Sphrantzes*, Grecu, s. 410.
- 31 σημείωσαι τίνες διέβησαν τὸν Ταῦρον σὺν ὄπλοις· τοῦτόν φασι διαβῆναι σὺν ὄπλοις πρώτον Ἀλεξάνδρον τὸν Μακεδόνα, μεθ' Ἡρακλέα τε καὶ Διόνυσσον, στρατεύσαντα κατὰ Δαρείου τοῦ Περσῶν βασιλέωσ καὶ τῆς ὅλης Ἀσίας, καὶ μετ' ἐκείνον αὐθις μετὰ Ῥωμαίωσ

- Μάγνον Πομπήϊον. διέβη δὲ κἀν τοῖς ἡμετέροις χρόνοις καὶ Τόμρις ὁ Μασσαγετῶν τε καὶ Σκυθῶν βασιλεύς, ὀπηνίκα κατὰ Παϊαζήτεω τοῦ προγόνου τοῦ βασιλέως ἐστράτευσε σὺν ὄπλοις μὲν γε καὶ στρατιᾷ, ἀλλὰ τῶν παρόδων αὐτὸς κρατῶν ἐκ πολλοῦ καὶ διὰ φιλαίας τῆς αὐτοῦ πορευόμενος· διαβαίνει τοῦτον καὶ νῦν ὁ βασιλεύς Μεχεμέτης, ἀλλὰ σὺν ὄπλοις τε καὶ πολέμῳ, τρίτος ἀπ' Ἀλεξάνδρου μετὰ Ῥωμαίους τε καὶ Πομπήϊον, Reinsch, *Kritobulos*, 4.4.3. (*Kritobulos Tarihi*, çev. Çokona, s. 501)
- 32 Ankara Savaşı'ndan (1402) önce yarıtiği bir konuşmasında Kserkses, Büyük İskender ve Dareios'u ima etmiş olmalı: ... βασιλεύς δὲ Παϊαζήτης λέγεται εἰπεῖν τάδε. «Τὸ πλήθος ἔοικεν, ὡς ἄνδρες, ἢ ἐγὼ τεκμαίρομαι, ὑμᾶς δεδίττεσθαι. ἀλλ' ἐκεῖνο δὴ καὶ ὑμεῖς ἴστε, ὡς πλήθους οὐδὲν ὑγιὲς ἐστίν, ὅπου ἂν ἀρετὴ παραγένηται. ἴστε δὴ καὶ Ξέρην τὸν Δαρείου, βασιλέα Περσῶν, πλήθη ὅποσα ἀγόμενος καὶ ἐς τὴν Εὐρώπην διαβάς παρὰ βραχὺ ἐπήει ἀποθανούμενος, εἰ μὴ Μαρδόnius ὑποστάς ἐπήμυεν αὐτῷ τὸν ὄλεθρον ἐπανιόντι ἐς Σούσα. καὶ Ἀλέξανδρον ἴστε, ὡς Δαρείῳ μαχεσάμενος τὴν τε βασιλείαν ἀφείλετο καὶ αὐτὸν ἀπέκτεινε, *Laonicus Chaleocondyles*, I, Grecu, s. 139, 143-144. Yani Mehmed Yunanlılarla Asyalılar arasındaki savaşın tarihini zikreden ilk Osmanlı hükümdarı değildi.
- 33 Batılı kaynaklarla karşı. için bk. Philippides, *Mehmed*, s. 366-375.
- 34 ... ἐκτίθεται δὲ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν χωρῶν καὶ τόπων καὶ πόλεων Ἀρραβικῶς ἐν τῷ πινάκι χρησάμενος ἐρμηνεῖ τῷ σφετέρῳ υἱεῖ καλῶς ἡσηκμένῳ τὴν Ἀρράβων τε καὶ Ἑλλήνων, *Kritobulos*, Reinsch, 5.10.7; (Çokona, *Kritobulos*, s.615) Bir 16.yy kroniğinde de aynısi bulunur: Ὑπῆρχον γὰρ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις νέοι εὐγενέστατοι ἐντὸς τοῦ σαραγίου ἐκ τε Πόλεως καὶ Τραπεζοῦντας, ἐξ ὧν ἦν καὶ ὁ τοῦ Ἀμουρήτη ὁ υἱὸς ὁ Μεχεμέτ μπέις, λογιώτατος καὶ ἑλληνικῶς καὶ ἀραβικῶς, ὃς καὶ ὀρισμῶ τοῦ κρατοῦντος μετεγλώττισε τὰ ἡμέτερα βιβλία εἰς τὴν τῶν Ἀράβων γλώτταν γράφας αὐτὰ ἀκριβέστατα, *Marios Philippides, Emperors, Patriarchs and Sultans of Constantinople, 1373-1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Sixteenth Century* (Brookline, Mass., 1990), 6 67.1-6. — *Keldani Kehaneti*'nin çevirisi için bk. Maria Mavroudi, "Byzantine Intellectuals Translating from Greek into Arabic at the Court of Mehmed the Conqueror", *Ayla Ödekan, Nevra Necirpoglu, Engin Akyürek* (Der.), *The Byzantine Court, Sources of Power and Culture. Papers from the Second International Sevgi Gönlül Byzantine Studies Symposium* içinde (İstanbul-2013), s. 195-207.
- 35 Ptolemaios-Geleneği için bk. Alfred Stückelberger / Gerd Graßhoff vd., *Ptolemaios, Handbuch der Geographie Griechisch – Deutsch, Einleitung, Text und Übersetzung, I* (Basel, 2006), s. 1 27-30 ve başka yerlerde (Die Codices Seragliensis 27 ve 57 Roby, *Mehmed*, s. 29, daki el yazmaları listesinde yoktur).
- 36 aktaran Philippides, *The fall*, s. 358, A. 37.
- 37 ... *usa tre lingue turcho, greco, et schiavo*, Bodnar, *Cyriacus*, s. 66. — Mehmed'in *schiavo* bilgisi için olası bir açıklama 15. yüzyılın ilk yarısında ve hükümdarlığı sırasında da Osmanlı Sarayı'nda bulunan Sırlardır. Özellikle üvey annesi Mara (yak. 1418-1487), *Đurađ Branković*'in kızı ve Sultan II. Murad'ın dul eşi Despina Hatun ile çok yakın bir ilişkisi vardı; Mehmed'den sadece yaklaşık 14 yaş büyüktü ve Murad'ın ölümünden (1451) envel 30 yaşlarındaiken onunla yakınlığı vardı, bk. Mihailo St. Porović, *Mara Branković, eine Frau zwischen dem christlichen und dem islamischen Kulturkreis im 15. Jahrhundert* (Peleus. Studien zur Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns 45) (Mainz ve Rühpolding, 2010), s. 73-76.
- 38 Πέντε διαλέκτους χωρὶς τῆς αὐτοῦ ὀρθῶς ὠμίλει· ἑλληνικὴν, λατινικὴν, ἀραβικὴν, χαλδαϊκὴν καὶ περσικὴν, *Sphrantzes*, Grecu, s. 234.
- 39 S. Christos G. Patrinelis, "Mehmed II the Conqueror and his Presumed Knowledge of Greek and Latin", *Viator* 2 (1971), s. 349-355.
- 40 S. Raby, *Mehmed*, hâlâ elde bulunan 15 el yazmasını (yak. 1463 ve yak. 1474 arasında tarihlenir) anlatır.
- 41 Krş. Philippides / Hanak, „Troy and Constantinople“ bölümü, *The Siege*, 193-214.
- 42 Ἀπὸ τούτου αἰεὶ ἠγήσασθαι τὸ Ἑλληνικὸν σφίσι εἶναι πολέμιον. Τὴν γὰρ Ἀσίην καὶ τὰ ἐνοικέοντα ἔθνεα βάρβαρα οἰκιοῦνται οἱ Πέρσαι, τὴν δὲ Εὐρώπην καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἠγνεται κεχωρίσθαι. Οὕτω μὲν Πέρσαι λέγουσι γενέσθαι, καὶ διὰ τὴν ἴλιου ἄλωσιν εὐρίσκουσι σφίσι εὐοῦσαν τὴν ἀρχὴν τῆς ἔχθρης τῆς ἐς τοὺς Ἑλληνας, Herodot 1.4.4-1.5.1. (Türkçe çeviri: *Herodotos Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen. İstanbul, 1983, s. 22)
- 43 *Quam ob rem sese principem orbis terrarum gentiumque omnium id est alterum Alexandrum et esse et dici vult. Unde et Arianum, qui res gestas Alexandri diligentissime scripsit quotidie ferme legere consuevit*, aktaran Philippides, *Mehmed*, 359, A. 40. — Lauro Quirini (*quotidie ferme*) için bk. Agostino Pertusi, "Le epistole storiche di Lauro Quirini sulla caduta di Costantinopoli e la potenza dei Turchi", Konrad Krautter, *Lauro Quirini humanista içinde* (Floransa, 1977), s. 163-259.
- 44 S. Raby, *Mehmed*, s. 29 ("Checklist of Manuscripts") ve başka yerlerde.
- 45 ... ὁ δὲ [scil. Ἀλέξανδρος] τιμωρήσασθαι ἐθέλειν Πέρσας ἔφασκεν ἀνθ' ὧν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐλάσαντες τὰς τε Ἀθήνας κατέσκαψαν καὶ τὰ ἱερὰ ἐνέπηρσαν, καὶ ὅσα ἄλλα κακὰ τοὺς Ἑλληνας εἰργάσαντο, ὑπὲρ τούτων δίκας λαβεῖν. ἀλλ' οὐδ' ἐμοὶ δοκεῖ σὺν νῶ δρᾶσαι τοῦτο γε Ἀλέξανδρος οὐδὲ εἶναι τις αὐτῆ Περσῶν τῶν πάλαι τιμωρία, *Arrianus, Anabasis*, 3.18.12.
- 46 *Nicetae Choniatae historia*, der. Ioannes A. J. van Die-ten (Berlin, 1975), s. 652. ... εἶπον δ' ἂν ὡς καὶ ἀντίποινα τοῦ τὴν Τροίαν ἠθαλώσθαι πυρὶ ταῖς σαῖς σχετλίως φρυκτεῦθέντι φιλότησιν οἱ Αἰνειάδαι οὗτοι πυρὶ σε κατέκριναν, [Şunu da söylemeliyim ki, Aeneas'in oğulları senin rezil aşklarınla tutuşan Troia'nın yanmasının intikamını almak için seni ateşe atıp yakmakla cezalandırdı... (İşin Demirkent, *Niketas Choniates'in Historia'sı*, İstanbul 2004, s. 245.) çev.notu.]
- 47 *Troies fu a nos anchiseurs, et chil qui en escaperent si s'en vinrent manoir la dont nous sommes venu, et pour che que fu a nos anchiseurs, sommes nous chi venus conquerre tere*, diye cevap verir şövalye Pierre de Bracheur, kendisine Bizans'ın işgalinin sebepleri sorulduğunda, bk. Philippe Lauer, *Robert de Clari, La conquête de Constantinople. (Les classiques franc. du Moyen Âge, 40)* (Paris, 1924), s. 106.
- 48 Wolfgang O. Schmitt, "Lateinische Literatur in Byzanz. Die Übersetzungen des Maximus Planudes und die moderne Forschung", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 17 (1968), s. 127-147, burada 138-140. — Bir yarım yüzyıl sonra Nikephoros Gregoras Maximos'a, Selanik'teki Hortaitu-Manastırının paş papazi, yazdığı bir mektupta Aeneas'in Troya'dan, τὸ μέγα τῆς οἰκουμένης ὄνομα, İtalya ve Roma'ya geldiğinden ve orayı ele geçirdiğinden bahseder, der. Pietro A. M. Leone, *Nicephori Gregorae epistulae* (Matino, 1983), 21, l. 66-71.
- 49 Ἐκτωρ, ὁ τοῦ Πριάμου καὶ τῆς Ἑκάβης υἱός, ὁ πάντων οἶμαι τῶν Τρώων καὶ τῶν Ἑλλήνων στρατηγικώτερός τε καὶ ἀνδρειότερος, Hugo Hinck (Der.), *Isaak Porphyrogenetos, De proprietate et characteribus Graecorum et Troianorum, qui ad Troiam convenerant, Polemonis Declamationes quae exstant duae. Accedunt excerpta e Callinici, Adriani, Jamblichi, Diodori libris et Isaaci Porphyrogeneti* (Leipzig, 1873), s. 87.10-11, krş. age., 74-75, yazarın Troya'yi yikan Priamos'un μαιφόνος'ü ("katil") olan Neoptolemos hakkındaki eleştirileri. — Mehmed muhtemelen İsaak Porphyrogenetos'un eserini bilmiyordu.
- 50 Bk. örneğin *Teŭkroi' oi Trŭes*, Moritz Schmidt (Der.), *Hesyehii Alexandrini lexicon*, III (Halle, 1861), tau 686, ve ... ὄνομα τοῦτο ἐπιχώριον τοῖς Τρωσὶ, *Teŭkroi γὰρ οἱ Τρωες, Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, der. Marchinus van der Valk, II (Leiden, 1976), 581,15-16.
- 51 Daha eski tarihlî bir belge için Enea Silvio (Pius II., Papa 1458-1464): *Video complures aetatis nostrae non auctores aut poetas duntaxat, verum etiam historicos eo errore teneri, ut Teucorum nomine Turcas appellant*, *Opera omnia* (Basel, 1551), s. 394.
- 52 Hippolyte Noiret (Der.), *Lettres inédites de Michel Apostolis* (Paris, 1889), Mektuplar 16, 57, 63, 64, 73, 90, 105, 125.
- 53 Ἐντεῦθεν, ἀναμνησθέντες οὗτοι τοὺς *Teŭkrouς* ἐξ αἵματος τοῦ *Teŭkrou* τὴν ρίζαν κατάγοντας, τῆ Κρήτη προσέσχον, Manolis Parathomopoulos / Isabella Tsavare (Der.), Ὀβιδίου περὶ μεταμορφώσεων ὁ μετῆνεγκεν ἐκ τῆς Λατίνων φωνῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα Μάξιμος μοναχὸς ὁ Πλανούδης (Atina, 2002), 13.958.
- 54 Örnek: ... Σκύθαις ... τούτέστιν Ἀβάροις καὶ Τούρκοις, Sahte-Maurikios, *Strategikon*, 11.2 Pinax.
- 55 Örnekler: *Constantine Porphyrogenitus, De Administando Imperio*, der. Gyula Moravcsik (Washington, D.C., 1967), c. 38.62: ... κατασκηνῶσαν τὸ προρρηθέν ἔθνος τῶν Τούρκων πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὰ τῆς Περσίδος μέρη μέχρι τοῦ νῦν ... ; *Michael Attaleiata, Historia*, der. Immaculada Perez Martin (Madrid, 2002), s. 105.10-11): ... οἱ Πέρσαι (Τούρκους δὲ τούτους νυνὶ ὁ λόγος οἶδε καλεῖν) ...; *Nikolaos Mesarites, a. 1200/1*, der. August Heisenberg
- (Leipzig, 1907), s. 21): ὁ τὰ μεγάλα κατὰ τὴν Ἀσίαν ἰσχύων Πέρσης τὴν σήμερον. — Bir özel durum tabii ki İmparator II. Manuel'i «Bir Persle Dialogu»dur, çünkü Manuel'in konuşma partneri aslında Pers kökenliydi, bk. Erich Trapp, *Manuel II. Palaiologos, Dialoge mit einem "Perser"* (Viyana, 1966). — II. Mehmed'in Konstantinopolis'in fethinden kısa süre sonra Iustinianus'un, 543/544'te Perslere karşı kazanılan zaferi kutlamak için Augusteon'da bir sütunun üzerinde yaptırılan atlı heykelinin kaldırılmasını emretmesi şüphesiz tesadüftür, çünkü onu Büyük Konstantin'in heykeli zannediyordu, krş. Julian Raby, "Mehmed the Conqueror and the Equestrian Statue of the Augustion", *Illinois Classical Studies* 12 (1987), s. 305-313; Arne Effenberger, "Zu den beiden Reiterstandbildern auf dem Tauros von Konstantinopel", *Millennium* 5 (2008), s. 261-297; Rainer Stichel, "Zum Bronzekoloß Justinians I. vom Augusteion in Konstantinopel.", Kurt Gschwantler (Der.), *Griechische und römische Statuetten und Großbronzen* içinde (Viyana, 1988), s. 130-136.
- 56 Diğer isimler için bk. Koray Durak, "Defining the 'Turk': Mechanisms of Establishing Contemporary Meaning in the Archaising Language of the Byzantines", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 59 (2009), s. 63-78.
- 57 βαρβάρων δ' Ἑλληνας ἄρχειν εἰκόσ, Iphigenie in Aulis, v. 1400.
- 58 ... ὅσοι μὲν οὖν τοσοῦτον διεστᾶσιν ὅσον ψυχὴ σώματος καὶ ἄνθρωπος θηρίου ..., οὗτοι μὲν εἰσι φύσει δοῦλοι, ... ἔστι γὰρ φύσει δοῦλος ὁ δυνάμενος ἄλλου εἶναι (διὸ καὶ ἄλλου ἐστίν) καὶ ὁ κοινωνῶν λόγου τοσοῦτον ὅσον αἰσθάνεσθαι ἀλλὰ μὴ ἔχειν, *Aristotelis politica*, der. William D. Ross (Oxford, 1957), 1254b, cf. age. 1285a: διὰ γὰρ τὸ δουλικώτερον εἶναι τὰ ἦθη φύσει οἱ μὲν βάρβαροι τῶν Ἑλλήνων, οἱ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν τῶν περὶ τὴν Εὐρώπην, ὑπομένουσι τὴν δεσποτικὴν ἀρχὴν οὐδὲν δυσχεραίνοντες, ve age. 1252b: φασιν οἱ ποιηταὶ "βαρβάρων δ' Ἑλληνας ἄρχειν εἰκόσ", ὡς ταῦτο φύσει βάρβαρον καὶ δοῦλον ὄν— (Türkçe çev. Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul 1983, s. 13-14) Teorik arkaplan için bk. örn. Reinhart Koselleck, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (Frankfurt am Main, 1979), s. 218-220.
- 59 Seçme kaynakça: Heribert J. Gleixner, *Das Alexanderbild der Byzantiner* (Münih, 1961); Willem J. Aerts (Der.), *Alexander the Great in the Middle Ages. Ten Studies on the Last Days of Alexander in Literary and Historical Writing* (Nijmegen, 1978); Alexander Demandt, *Alexander der Große: Leben und Legende* (Münih, 2009); ayrıca bk. Hans-Joachim Gehrke, *Alexander der Große* (Münih, 52008).
- 60 En küçük oğluna Alexandros ismini vermişti, bunun için bk. Johannes Koder, "Mazedonien in Quellen der Mazedonischen Dynastie", *Synodia. Studia humanitatis Antonio Garzya septuagenario ab amicis atque discipulis dicata* içinde, (der.) Ugo Criscuolo / Ricardo Maisano (Napoli, 1997), s. 541-549.
- 61 ... αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὠρμάτο μὲν ἐκ τῆς Μακεδόνων γῆς, τὸ δὲ γένος εἶλκεν ἐξ Ἀρμενίων ἔθνους Ἀρσακίων, Theophanes cont. (Vita Basilii) 5.2 (212 Bonn), bk. Koder, *Mazedonien*, und Cyrille Toumanoff, "The Third-Century Armenian Arsacids: A Chronological and Genealogical Commentary", *Revue des Études Arméniennes*, n. s. 6 (1969), s. 233-281.
- 62 Krş. Photios, *Bibliothèque*, Cod. 58 (öz. 17a), das Exzerpt aus Arrians *Parthika*, ve Cod. 241 (324b): Βασιλεύς μὲν δὴ Ἀρμενίας τότε ἦν Ἀρσάκης.
- 63 Burada megale Asia'yi üçe ayırır, 1. *idios Asia*, bununla Küçük Asya'yi, Anadolu'yu kasteder (Tῆς ἰδίας καλουμένης Ἀσίας θέσις), 2. *ephexes Asia*, Küçük Asya'ya ve İS 2. yüzyıldaki Roma dünyasına komşu bölgeler (Ἐκθεσις τῶν ἐφεξῆς μερῶν τῆς Μεγάλης Ἀσίας), ve 3. *eschata mere*, Asya'nın en uzak yerleri (Ἐκθεσις τῶν ἐσχάτων μερῶν τῆς Μεγάλης Ἀσίας), Stückelberger vd., *Ptolemaios*, II, s. 484, 594, 684.
- 64 ... τὴν μεγάλην Ἀσίαν, ἐν ἣ κατοικοῦσιν Ἰνδοὶ καὶ Αἰθίοπες καὶ Αἰγύπτιοι, Konstantinos Porphyrogenetos, *De thematibus (Asia 1)*, s. 60. — Belkide imparator bu bilgiyi en azından dolaylı olarak Ptolemaios'tan almıştır, fakat eserinde ondan bahsetmez (Strabon terimi kullanmaz). Ama Ioannis Lydos'tan da almış olması muhtemeldir, *De ostentis* 55.21, 57.25-26.
- 65 ... καὶ βάλλ' οὕτως, φίλη μοι κεφαλὴ, βαρβαροφώνους δὲ Ἰταλοὺς ἔα φθινύθειν, τὴν τοῦ Χριστοῦ λατρείαν εἰς χρυσολατρείαν μεταθεμένους καὶ παρασυμβληθέντας τοῖς χρυσορροχοῦσι μύρμηξιν ὡς εἶθε καὶ Μίδου τοῦ Φρυγὸς τὰ κατ' εὐχὴν ἀποτελέσματα τοὺς ἀσεβεῖς καταλάβοιεν, Foteini Kolovou (Der.), *Michaelis Choniatae epistulae (Corpus fontium historiae Byzantinae*

- 41) (Berlin, 2001), 148.30-34, ayrıca bkz. ay., 93.15-16: *Ἰταλούς, ὑπὲρ τὰς μυθικὰς Ἀρπυίας τὴν τῶν ἀνθρώπων τροφήν ἀρπάζοντας, ve 146.22 βαρβάρους Ἰταλοῖς.*
- 66 ... *βαρβάρους ἔλαχεν ἰταλοῖς τὸ ἐκέισε δουλεύειν ἑλληνικόν*, William Lameere, *La tradition manuscrite de la correspondance de Grégoire de Chypre Patriarche de Constantinople (1283-1289) (Études de philologie, d'archéologie et d'histoire anciennes 2) (Brüksel / Roma, 1937), s. 177.*
- 67 ... *ἀνθρώποις βαρβάρους καὶ αἰμοχάροις ἐξ ἀδικίας; Ἰταλοὶ δὲ καὶ αὐθις ἐν ὑπερμερίαις διέτριβον τὸν καιρόν, πολλὰ ἀτάσθαλα καὶ ἀθέμια πράττοντες, καὶ πρὸς Ἀλανοῦς εἰς διενέξεις ἀκαιροῦς ἐχώρουν*, *Le version brève des Relations Historiques de Georges Pachymères*, I-II, der. Albert Failler (Paris, 2001-2002), 11.21.120 (benzeri 11.31.5).
- 68 *Καὶ γὰρ οὐ βάρβαροι μόνον, ἀλλὰ καὶ Ἰταλοὶ ...*, Johannes Kantakuzenos, *Historia I* 196 (Bonn).
- 69 1204 için bk. Angeliki Laiou, "Byzantium and the Crusades in the Twelfth Century: Why Was the Fourth Crusade Late in Coming?", Laiou içinde, s. 17-40. 1071'in önemi için bk. Johannes Koder, "Zeitenwenden". Zur Periodisierungsfage aus byzantinischer Sicht", *Byzantinische Zeitschrift* 84/85 (1991-1992), s. 409-422; ayrıca Stefanos Yerasimos tarafından konu edilen kehânet için bk. Stephane Yerasimos, *La fondation de Constantinople et de Sainte-Sophie dans les traditions turques: légendes d'Empire (Bibliothèque de l'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul 31) (Paris, 1990), s. 133.*
- 70 ... è Maumetto, che esso Turcho dice che Dio dando el primo Maumetto propheta per dare la legge a popoli et che la de' a una parte, ma che Dio à hora mandato lui secondo Maumetto per ampliare la sua legge, ala quale intende fare venire tutti i christiani. Et molto più potente essere li pare che Cesare, Alexandro o alcuno altro principe mai, quale abbia aspirato al dominio del mondo, Leonardo Benvolienti, Signoria'ya 22. Kasım 1453 tarihli rapordan, Pertusi, *La caduta*, II, s. 109.
- 71 Sultan Mehmed'in öğretmeni Akşemseddin (ö. 1460) onu Peygamberin bir hadisini aktararak Konstantinopolis'in fethi için cesaretlendiriyordu. Peygamber Ahmed ibn Hanbal'a (8./9. yy) göre şu kehanette bulunmuştu: *Konstantiniyye mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, onu fetheden asker ne mutlu askerdir!* (Hakim, 4.422, Buhari'de de aynısı, *Tarih as-Saghir*, 139; ve İbn Hanbal, 4.335). Konstantinopolis fatihinin peygamberin adını taşıyacağını söyleyen bir başka hadiste *Kitâb al-uyûn*'da alıntılanır: Marius Canard, "Les expéditions des Arabes contre Constantinople dans l'histoire et dans la légende", *Journal Asiatique* 208 (1926), s. 61-121, burada 84 ve 107 ve Reinhard Eisener, *Zwischen Faktum und Fiktion: eine Studie zum Umayyadenkalifen Sulaiman b. Abdalmalik und seinem Bild in den Quellen (Wiesbaden, 1987), s. 129, A. 481-482* ile.
- 72 Anne-Kız karşılaştırması, Manuel Chrysoloras'ın († 1415) Eski ve Yeni Roma'nın *Synkrisis*'inden (der. Cristina Billò, 15.15f.) kaynaklanabilir, olasılıkla Paulos Silentiarios'ın († vor 581) Hagia Sophia'nın *Ekphrasis*'inden (der. P. Friedländer, v. 164-167) almıştır, bunun için bk. Andreas Rhoby, "Theodoros Metochites' Byzantios and Other City Encomia of the 13th and 14th Centuries", P. Odorico / Ch. Messis (Der.), *Villes de toute beauté. L'ekphrasis des cités dans les littératures byzantine et byzantino-slaves. Actes du colloque international* içinde, Prag, 25-26 Kasım 2011 (Paris, 2012), s. 81-99, burada 97vd.
- 73 *Ad haec omnes cogitationes, cuncta consilia dirigit, ad haec apparatus omnes copiasque maritimas et pedestres componit struitque, innixus vaticiniis et praedicationibus quibusdam quae sibi regnum Italiae et urbis Romae expugnationem promittunt: ait sibi concedi coelitus Constantini sedem, hanc vero Romam esse, non Constantinopolim videri aequum valdeque congruere, quasi filiam vi ceperit, hanc etiam matrem capere posse*, Nicola Sagundino, 25. Ocak 1454, Pertusi, *La caduta*, II, s.132.
- 74 *Tursun Beg*, Philippides / Hanak, fol. 43 ve 55-56.
- 75 Mehmed'in "Dünya egemenliği iddiası" için bk. Thorau, *Konstantinopel*, s. 154-157, ve ay., "Von Karl dem Großen zum Frieden von Zsitva Torok. Zum Weltherrschaftsanspruch Sultan Mehmeds II. und dem Wiederaufleben des Zweikaiserproblems nach der Eroberung Konstantinopels", *Historische Zeitschrift* 279 (2004), s. 309-334.
- 76 ... *uno dice dover esser lo imperio del mundo, una fide, una monarchia*, Jacopo de' Languschi in der Chronik des Zorzo Dolfin, aktaran Setton, *The Papacy*, II, s. 257-258, A. 23.
- 77 Otranto'nun 1480/1481'de kısa süreli Osmanlılarca işgali, bk. Ferenc Majoros / Bernd Rill, *Das Osmanische Reich 1300-1922* (Augsburg, 2002), s. 175-176.
- 78 Burada bir parantez açalım: Mehmed'in evrensel tutkuları 16. yüzyılda Bab-ı Âli'de Büyük İskender'in bir başka hayranı tarafından, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından tekrar canlandırıldı. "Emir-ül müminin ve halife, Cihan padişahı" ve eşdeğer karşıtı çağdaşı V. Karl (1520-1556, ö. 1558) bk. Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power* (Basingstoke, 2002), s. 49-54.
- 79 S. Angelo Mercati, "Le due lettere di Giorgio da Trebisonda a Maometto II", *Orientalia Christiana Periodica* 9 (1943), s. 65-99 ve Möhring'deki kaynakça, *Der Weltkaiser*, s. 344, A. 237.
- 80 Reinhold F. Gleis / Markus Köhler (Der.), *Pius II. Papa, Epistola ad Mahumetem* (Trieste, 2001), s. 143-145. — Pius II. için ayrıca bk. Philippides / Hanak, *The Siege*, s. 104-107.
- 81 Mehmed'e karşı yazılmış anonim bir risale bunun hakkında şöyle der: *καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τὸ στέργει νὰ λέν τῶν Ῥωμαίων βασιλέα*, Armand Delatte (Der.), *Anecdota Athenensia* (Liège / Paris, 1927), s. 353.20-21, bk. Gerhard Podskalsky, *Byzantinische Reicheschatologie* (Münih, 1972), s. 61-63. — *Tursun Beg*, İncalcık / Murphey, f. 33, Mehmed'in son Bizans imparatorunun *Kayser-i Rum ünvanı taşıdığını kabul etmediğini* yazar.
- 82 *Hakan* (veya) *Sulṭān al-barrayn wa-l-bahrayn*, Johannes H. Kramers, *Encyclopédie de l'Islam, nouvelle Edition*, IX içinde (Leiden, 1998), s. 886.
- 83 *Tursun Beg*, Philippides / Hanak, fol. 51r, onun için "cihan padişah" ünvanını da kullanıyordu.
- 84 *Αὐτοκράτορι μεγίστω, βασιλεῖ βασιλέων Μεχεμέτει, εὐτυχεῖ, νικητῇ, τροπαιοῦχῳ, θριαμβευτῇ, ἀητητῳ, κυρίῳ γῆς καὶ θαλάσσης Θεοῦ θελήματι*. Latince karşılıkları için bk. Gerhard Rösch, *Onoma basileias. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit (Byzantina Vindobonensia 10) (Viyana, 1978), s. 43-47 ve 168-171.*
- 85 Halil İncalcık, İstanbul, *Encyclopédie de l'Islam, nouvelle Edition*, IV içinde (Leiden, 1978), s. 233-259, burada 224 ve 234. — Ayrıca bk. Demetrius J. Georgacas, "The Names of Constantinople", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78 (1947), s. 347-367, Nr. 25, burada 366-367.
- 86 *Kritobulos*'un çağdaş anlatıları 2.1-2.10,22 ve 3.11-13, ve *Dukas* bk. 42.3; bk. Friedrich Giese (Der.), *Azık Paşa* (Leipzig, 1929), s. 132-133; ayrıca bk. İncalcık, *İstanbul*, s. 234-242; Thorau, *Konstantinopel*, s. 152-154; Halil İncalcık, "The Policy of Mehmed II towards the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City" *Dumbarton Oaks Papers* 23/24 (1969-1970), s. 229-249, Ömür Bakırcı, "Quellen und Dokumente zu Mehmet dem Eroberer als Patron der Architektur", *Asutay Effenberger / Rehm, Sultan Mehmet* içinde, s. 41-57 ve özell. Çiğdem Kafescioğlu, *Constantinopolis / Istanbul. Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital* (University Park, Pennsylvania, 2009, kaynakça ile).
- 87 Gülru Necipoğlu, "The Life of an Imperial Monument, Hagia Sophia after Byzantium", Robert Mark / Ahmed Ş. Çakmak (Der.), *Hagia Sophia from Justinian to the Present* içinde (Cambridge, 1992), s. 195-225, Mansouri M. Tabar, "La mosquée de Constantinople à l'époque byzantine d'après un manuscrit arabe (BN de Paris)", *Byzantiaka* 11 (1991), s. 117-127 ve Kafescioğlu, *Constantinopolis*, s. 18-22, kaynakça ile.
- 88 at-Tabari, *Tārīh ar-rusul wa l-mulūk*, der. Michael J. de Goeje, III (Leiden, 1901), s. 2324, 'ye göre mezarı Bizans zamanında da saygı gördü, çünkü kuraklık sırasında koruyucu aziz olarak yardım ettiğine inanılıyordu.
- 89 Evliyâ Çelebi bu efsaneyi anlatır, aktaran Klaus Kreiser, *İstanbul, ein historischer Stadtführer* (Münih, 2009), s. 183-184, ayrıca bk. Kafescioğlu, *Constantinopolis*, s. 45-51, kaynakça ile.
- 90 Bunun için Stéphane Gérasimos, "Η επανοίκηση της Κωνσταντινούπολης μετά την άλωση", *Tonia Kiousoroulou* (Der.), 1453: Η άλωση της Κωνσταντινούπολης και η μετάβαση από τους μεσαιωνικούς στους νεωτέρους χρόνους içinde (Herakleion, 2005), s. 3-21; Elisabeth Zachariadou, "Constantinople se repeuple", ay., s. 47-59, kaynakçayla beraber.
- 91 Ayrıntılar için Marie-Hélène Blanchet, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400 - vers 1472), un intellectuel orthodoxe face à la disparition de l'Empire byzantin* (Archives de l'Orient chrétien 20) (Paris, 2008), s. 70-84 ve 85-98; Hukuki durum için bk. Gunnar Hering, "Das islamische Recht und die Investitur des Gennadios Scholarios", *Balkan Studies* 2 (1961), s. 231-256, patrikliğe atanması için bk. Paraskeuas Konortas, "Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, 17ος - αρχές 20ου αιώνα" (Atina, 1998), s. 121-125.
- 92 *Λίαν ἦν εὐφραϊνόμενος ὀμιλεῖν καὶ διαλέγεσθαι μετὰ σοφῶν καὶ συνετῶν ἀνδρῶν· διὰ τοῦτο καὶ πατριάρχην κύρ Γεννάδιον ἠγάπα καὶ ἤκουεν αὐτοῦ καὶ συχνάκις ὠμίλει αὐτῷ*, *Sphrantzes*, *Greco*, s. 234; benzeri 16. yüzyıl Kroniği, der. Marios Philippides, *Emperors*, 6 67.
- 93 Bk. Franz Babinger, *Ein weiteres Sultansbild von Gentile Bellini? (Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse 237/3) (Viyana, 1961); Esin Atil, "Ottoman Miniature Painting under Sultan Mehmed II", *Ars Orientalis* 9 içinde (1973), s. 103-120; Kaynakça için bk. Asutay-Effenberger / Rehm, *Sultan Mehmet*.*
- 94 O zaman İosef Bryennios uyarıcı olarak konuşuyordu, s. Paulos Gounarides, "Ἰωσήφ Βρυέννιος, προφήτης της καταστροφής", *Kiousoroulou* içinde, *Halose*, s. 133-145.
- 95 Bunun için Bojana Pavlović, "Fear of the Turks in the Letters of Demetrios Kydones (1352-1371)", *Byzantine World in the Balkans içinde*, der. Bojana Krsmanović, Ljubomir Maksimović, Radivoj Radić, II (Belgrad, 2012), s. 373-383 (Dili Sırça, İngilizce özet).
- 96 "Ἰσθὶ δὲ ὡς εἰ μηδὲ νῦν εἰς ἔργον ἄξουσι τὰς κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἀπειλὰς, ἀλλ' ἐν τῷ ψιφίζεσθαι καὶ παρασκευάζεσθαι καὶ τοῦτο παρέλθοι τὸ ἔτος, ἀλώσεται μὲν ἡ μεγάλη Πόλις - τοῦτο γὰρ μόνον οὐχὶ φωνῆν αφιέντα διδάσκει τὰ πράγματα. κρατηθεῖσι δὲ ταύτης περὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὸν Ῥήνον ἀναγκασθήσονται πολεμῆν τοῖς βαρβάρους. οὐκ ἐκένοις δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ὄσοι τὴν Μαίωτιν καὶ τὴν Βόσπορον καὶ τὴν Ἀσίαν ὄλην οἰκοῦσιν. τῆς γὰρ βασιλείας ἀλούσης πάντες οὗτοι δουλεύσουσι τοῖς κρατήσουσι, καὶ οὐκ ἀγαπήσουσιν εἰ τῆς Ἀνατολῆς δουλευούσης ἄλλοι τρυφῶεν ἐπὶ τῆς Ἑσπέρας καθήμενοι, ἀλλ' ἀμυνοῦνται μετὰ τῶν βαρβάρων τοὺς ἐξὸν τὰ δεινὰ κωλύειν μὴ βουληθέντας, καὶ πάντα ποιήσουσι ὥστε μετ' αὐτῶν κάκεινους δουλεύειν. ... βέλτιον οὖν μεθ' ἡμῶν ὑπὲρ τῆς Πόλεως πολεμήσαι τοῖς Τούρκους ἢ πρὸς πάντας ἐφεξῆς ἀγωνίζεσθαι, μάλλον δὲ κινδυνεύειν, Loenertz, *Cydonès*, *Mektup* 93, Z. 85-99'den seçmeler, Almanca çev. Franz Hermann Tinnfeld, *Demetrios Kydones, Briefe, 1.2 (Bibliothek der griechischen Literatur, Abt. Byzantinistik, 16) (Stuttgart, 1982), Nr. 59, az sayıda değişikliklerle; krş. Ambrosius K. Eszer'in yorumu için bk. Ambrosius K. Eszer, Das abenteuerliche Leben des Johannes Laskaris Kalopheros. Forschungen zur Geschichte der ost-westlichen Beziehungen im 14. Jahrhundert (Wiesbaden, 1969), s. 207-212. — Bu değerlendirmenin ne kadar gerçekçi olduğunu, *Tursun Beg*, İncalcık / Murphey, f. 66, daki Akkerman ve Kili'nin (Kilia) 1484'te Sultan Bayezid tarafından fethinden sonra "Polonya, Bohemya ve Macaristan'ın başka Osmanlı ilerlemelerinden korktukları ve ülkelerinin güvenliği için kaygılandıkları" bilgisi ortaya koyar.*
- 97 Soyu tükenen bir halk olarak Yunanlar *Ἰωνῶν* ("İyon-yalı", "Yunan" anlamında), aslında âlim, ancak Rūmī (Romaioi, Bizanslı) "zanaatçı", Al-Ghaziz, krş. Juan Signes Codoñer, "Diplomatie und Propaganda im 9. Jahrhundert: Die Gesandtschaft des al-Ghazal nach Konstantinopel", *Novum Millennium. Studies on Byzantine History and Culture presented to Paul Speck* (Aldershot, 2001), s. 379-393; ayrıca, G. Strohmaier, *Arabisch-islamisches Kulturgebiet. I. Naher Osten*, *Der Neue Pauly* 13 içinde (1999), Rezeptions- und Wissenschaftsgeschichte, s. 161-176; Charles H. Lohr, Aristotelismus, ay. 251-262; ayrıca bk. Gotthard Strohmaier, *Von Demokrit bis Dante. Die Bewahrung antiken Erbes in der arabischen Kultur (Hildesheim / Zürich / New York, 1996); Dimitri Goutas, Greek Thought, Arabic Culture. The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbasid Society (2nd-4th / 8th-10th centuries) (Londra, 1998).*
- 98 *Plutarchi vitae parallelae*, der. Konrad Ziegler, c. 2.2 (Leipzig, 21968), c. 5.
- 99 *Καὶ ἐπειδὴ ὁ μὲν Ἀλέξανδρος τῶν Μακεδόνων ἦν βασιλεὺς, ἡ δὲ Μακεδονία ὑπὸ τὴν τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων χεῖρα εὐρίσκεται, τὰ μὲν ἔφα ἔθνη διδόασι μεγάλην τιμὴν τῷ βασιλεῖ ὡς διαδόχῳ τοῦ πατρικοῦ ὀσπητίου τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὰ δ' αὖ ἐσπέριον ὡς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου διαδόχῳ*, *Pseudo-Kodinos. Traité des offices*, der. Jean Verpeaux (*Le Monde Byzantin* 1) (Paris, 1966), s. 206.32-207.8.